

Zsinka Flóra

Időskor: társadalmi konstrukció és saját narratívák

Absztrakt: A jóléti társadalmakban a népesség elöregedésének gazdasági, társadalmi hatásait taglaló domináns diskurzusok révén a növekvő számú időskorú népesség problémává konstruálódik. A tanulmány először azokat a folyamatokat, tényezőket veszi szemügyre, amelyek a demográfiai változásokat problematizáló ideológiával átszőve hozzájárulnak az időskor olyan társadalmi konstrukciójának létrejöttéhez, amely az időskorúakat az aktív népesség által megtermelt erőforrásokat felélő, ellátásra, gondozásra szoruló homogenizált csoportként jeleníti meg. Részletesebben kitér az egyes szerzők által apokaliptikus demográfiként definiált jelenségre és a medikalizáció szerepére. Az időseket infantilizáló, másokra ráutalt, kiszolgáltatott helyzetben pozicionáló elgondolások szimbolikusan megfosztják az idős embereket a teljes értékű felnőtt státuszától, és egyenlőtlen viszonyokat hoznak létre az életkori csoportok között. Az így létrejövő hatalmi relációkat a tanulmány Bourdieu szimbolikuserőszak-fogalma segítségével próbálja értelmezni. Ezt követően az írás a narratív biográfiai elemzés módszerével törekszik az időskori élethelyzetek sokféleségének bemutatására. Az időskort homogenizált kategóriaként felfogó, az életút többi részétől elidegenítve konceptualizáló logikával szemben amellet érvel, hogy a kései életszakasz megtapasztalása személyenként nagymértékben eltérő lehet az egyéni életút függvényében.

Kulcsszavak: időskor, apokaliptikus demográfia, medikalizáció, szimbolikus erőszak, kvalitatív kutatás

Napjaink társadalomtudományos diskurzusaiban az öregség, öregedés témája elsősorban a demográfiai öregedés kontextusában jelenik meg. Az előreledő társadalom, az eltartottak számának növekedése, az egészségügyi és szociális újraelosztó rendszerekre rótt terhek kapcsán felmerülő problémák által teremtett diszkurzív keretben az idős korosztály többnyire problémák forrásaként reprezentálódik. Tagadhatatlan, hogy a társadalom előreledése számos kihívást von maga után, de az erről folyó eszmecsereik szinte kizárólag a fiatal, illetve munkaképes korú népesség szempontjából veszik figyelembe a demográfiai változások által felvetett kérdéskört. Ebben a megközelítésben az időskorúak mint negatív előjellel ellátott szimbolikus kategória jelennek meg. Gondozottak, betegek, ellátottak, teher a társadalom nyakán, amivel valamit kezdeni kell.

A válságnarratíva legfőbb szemléltető eszköze a korfa, amelynek segítségével vizualizálhatóvá válik a nyugati társadalmakat fenyegető krízis. Ebben a szemléletben a 64 éves születési kohorsz feletti sávok alkotják az improduktívak, inaktívak, eltartottak egységes kategóriáját. Az eltartottak számának növekedése e diskurzusban nagy terhet jelent az aktív népességre nézve, de mindeközben mintha jelentőségét veszítené az a tény, hogy ezt az aktív népességet a mai időskorúak nevelték fel, illetve az, hogy ez az aktív népesség is meg fog öregedni.

Napjainkra az egész nyugati világ kihívásként tekint a népesség életkori struktúrájának átalakulására. Politika és tudomány is problémaként ismeri fel ezeket a változásokat, amelyekre mielőbbi megoldást kell találni. Az időskor témáját taglaló politikai, tudományos és közéleti diskurzus meglehetősen egysíkú. Egyes problémákat túldimenzionál, és kizárólag egyoldalúan láttat. Mindez azért is aggasztó, mert megerősíti a társadalmunkban jelenlévő negatív sztereotípiákat az idősekkel szemben. Az időseket érintő stigmatizáció és negatív diszkrimináció sokszor a mindennapi életben rejtetten, szimbolikus megnyilvánulásokban, gyakran jó szándékú gesztusok formájában jelenik meg, ami arra utal, hogy az időskor társadalmilag konstruált képzete nagyon is mélyen áthatja kultúránkat. A társadalom előreledésének veszélyeit tárgyaló domináns diskurzusok révén kialakuló előítéletek, attitűdök igen nagy hatással vannak arra, hogy az idősellátásban dolgozók és a társadalom többi tagja miként kommunikálnak, hogyan viselkednek az idős emberekkel (Duffy 2017).

Jelen tanulmányban az áttekintett szakirodalom és az általam készített mélyinterjúk alapján megkísérlem bemutatni azokat a folyamatokat, jelenségeket, amelyek révén a társadalom létrehozta az időskor konstrukcióját, mely aztán alapot szolgáltat az idősekkel szembeni szimbolikus erőszakra. Az interjúk elemzése során feltáruló összefüggések segítségével igyekszem felvázolni azt, hogy az egyéni életút miként befolyásolja az időskor észlelését, egyénenként különböző megtapasztalását. E példákon keresztül szeretnék rámutatni arra, hogy mennyire félrevezető lehet minden olyan megközelítés, amely az öregkort olyan kategóriaként kezeli, amely elválasztható az egyén addig megélt életútjától, sorsától, személyiségétől, és az időskorú népesség „problémáját” az egyéb társadalmi folyamatoktól függetlenül értelmezi és próbálja megoldani.

Mint a fentiekből kitűnik, az általam vizsgált témának különös aktualitást adnak a napjainkban zajló demográfiai változások, ezért röviden áttekintem a társadalom előreledésével kapcsolatos kérdéskört is. Ahogyan a korábbiakban már említettem, a demográfiai válság által keltett pánikhangulatban az időskorral, időszóddal kapcsolatos retorika sajátos színezetet

---

Köszönöm oktatóimnak, Berger Vikornak, Ragadics Tamásnak és Spéder Zsoltnak, hogy tanácsaikkal, észrevételeikkel segítették a tanulmány megírását.

kap, és meglehetősen egyoldalúvá válik. Egyes kutatók erre a jelenségre mint az apokaliptikus demográfia ideológiájára hivatkoznak (Gee 2000; Kwok és Ku 2016; Longino 2005; Martin, Williams és O'Neill 2009; Martin-Matthews 2000). Mivel az apokaliptikus demográfia narratívája meglehetősen jól illeszkedik az időskor kulturálisan meghatározott észleléséhez, sőt tovább erősíti az időskorral kapcsolatos hagyományos sztereotípiákat, erre a megközelítésre is ki fogok térni. Mielőtt az elemzésekre rátérnénk, áttekintjük azt, hogy az öregedő testre irányuló önkényes, erősen medikalizált látásmód hogyan vezet az idős emberek esetében a felnőtt státusz elvesztéséhez. Az így kialakuló hatalmi relációk értelmezéséhez Bourdieu szimbolikuserőszak-koncepcióját fogjuk alkalmazni.

Az időskor társadalomtudományos megközelítései

Az időskor kutatása a szociológiában marginális témának számít. Ahogy Turner rámutat, annak ellenére, hogy az időskorral és általában az életkori kategóriákkal kapcsolatban létezik néhány figyelemre méltó megközelítés a társadalomtudományos szakirodalomban, teljes mértékben híján vagyunk az öregkorral foglalkozó koherens, átfogó szociológiai elméleteknek (Turner 1989: 589). A modern társadalomtudományos megközelítések a munkaalapú, termelésorientált társadalom kontextusában értelmezték az időskort, és ezért elsősorban az egyén munkához való viszonyára, vagyis a termelő munkától való visszavonulásának problematikájára,¹ vagy pedig a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyére fektették a hangsúlyt.

A 20. század jelentősebb társadalomtudományos elméletei – kezdve a funkcionalista és szimbolikus interakcionista elméletektől a csereelméletekig és a politikai gazdaságtan alapjain nyugvó megközelítésekig – sikertelenül törekedtek arra, hogy az időskor szociológiáját hozzákössé az általános szociológiai elméletekhez². Mindez pedig azt eredményezte, hogy az időskor szociológiája továbbra is alkalmazott tudomány maradt (Kohli 1988: 368). A terület alkalmazott jellegéből adódóan az időskorral kapcsolatos kutatások alapvetően gyakorlatorientáltak, és elsősorban az időskorúak helyzetének felmérésére koncentrálnak, illetve javaslatokat fogalmaznak meg a problémák megoldására (Andorka 2002: 302). A magyar szociológiában mindmáig ez a domináns megközelítés.

Turner szerint az időskorral kapcsolatos szociológiai elméletek hiánya a test szociológiájának kialakulatlanságával indokolható (Turner 1995). A test és lélek kettősségét valló karteziánus hagyomány nyomán alakult ki a munkamegosztás a különböző diszciplínák között. Ebben a felosztásban a test vizsgálata a természettudományok feladata lett, míg az emberi elme, a kultúra és a társadalom elemzése a humán tudományok hatáskörébe tartozik. Ennek eredményeképpen az időskor kutatása is a legkülönbözőbb tudományágak között került felosztásra (Featherstone és Wernick 1995). Azonban a posztmodern fogyasztói társadalom testközpontúsága, a feminista mozgalom és korunk demográfiai folyamatai révén a test elemzése egyre jelentősebb szerepet kap a társadalomtudományos gondolkodásban

---

1 A funkcionalista iskola két ismertebb megközelítése, a visszavonuláselmélet (*disengagement theory*) és az aktivitáselmélet is a formális munkától való visszavonulás kérdésére reflektál. A különbség abban áll, hogy míg az előbbi a társadalom szempontjából szükségszerűnek tartja a visszavonulást, addig az utóbbi a bevonódás új lehetőségeit hangsúlyozza.

2 Mivel ezek a megközelítések nem kapcsolódnak szorosan a témánkhoz, ezért részletesebb bemutatásuktól itt eltekintünk. Az elméletekről és kritikáikról jó összefoglalót nyújt J. Powell (2000) írása.

(Turner 1997 [1991]). Ez új perspektívák felfedezéséhez vezetett az időskorral kapcsolatos elméleteket illetően is.

A társadalomtudományokban a hetvenes-nyolcvanas években végbemenő kulturális fordulat révén az időskor kutatásában is áthelyeződött a hangsúly a termelésről a fogyasztásra, illetve nagyobb szerepet kap az időskorral kapcsolatos – időben és társadalmanként változó – kulturális reprezentációk vizsgálata például fotók (Aschenbaum 1995), interjúk (Quéniart és Charpenter: 2012), gyermekrajzok (Hummel et al. 1995) vagy éppen tévésorozatok (Kessler et al. 2004; Denzin 1995) elemzése által. Az időskor szociológiájában is előtérbe kerülnek a konstruktivista értelmezések; a szerzők az életút tagolódását és annak egyes szakaszait, így az időskort is társadalmilag felépített fogalomként kezelik (vö. Featherstone és Hepworth 1997 [1988]; Katz 1995; Machat-From 2017). A posztmodern megközelítések olyan kérdésekre fókuszálnak, mint az idősek identitáskonstrukciója a fogyasztói társadalomban (Biggs 2005; Featherstone és Hepworth 1997 [1988]) vagy a fogyasztói kultúra és az öregedő test kapcsolata.

A szerzők többek között azt vizsgálják, hogy milyen kulturális jelentések hordozójává válik az idős test a konzumerizmus kultúrájában. A fogyasztói társadalomban a test az önkifejezés és az öröm eszköze, ezért rendkívül nagy szerepet kap a test karbantartása, a társadalmilag elfogadható külső kialakítása és megőrzése. A reklámokban a hanyatlás és az öregedés lehetősége fenyegető képként jelenik meg, amely testkarbantartó termékek további fogyasztására ösztönöz. A késő modern társadalom szépség-, egészség- és fiatalságideáljával szemben az öregkor a betegség és hanyatlás fogalmához kapcsolódó negatív asszociációkat szül (Featherstone 1997 [1982]; Featherstone és Wernick 1995). Az idősek ugyanakkor új piaci szegmenst is jelentenek bizonyos fogyasztói javak szempontjából. A középosztálybeli idősek számára a megnövekedett szabadidő, felhalmozott megtakarításaik és nyugdíjuk lehetőséget teremt az aktív fogyasztói nyugdíjas életstílusának kialakítására (Sawchuk 1995). Ezzel ugyan előtérbe kerül az időskor pozitív értelmezése, de a fiatal külső fenntartása, a ráncok és az öregedés egyéb jeleinek elrejtése, megrendszabályozása kényszerré válik az örök ifúságról szőtt posztmodern fantáziák világában (Katz 2001). Ennek köszönhető az antiaging iparág felfutása. Ez további negatív képzetársításokat rendel az időskor fogalmához, mivel az öregedés elleni termékek marketingje arra hívja fel a figyelmet, hogy megöregedni rossz, és mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a lehető legtovább fiatalok maradjunk (Katz 2001; Calasanti 2007). McHugh tanulmányában azt elemzi, hogy a virágzó nyugdíjasipar hogyan termeli és ruházza fel jelentésekkel azokat a tereket, amelyeket a visszavonulás éveinek eltöltésére kínálnak fel. A pozitív öregedéshez társított képek és szlogenek az idősödés negatív aspektusaival szemben az örök ifúság titkát felkínálva utat mutatnak a „sikeres öregedés” felé, miközben burkoltan tagadják a hanyatlás és az elmúlás gondolatát (McHugh 2003).

A fogyasztói társadalomban az életkornak megfelelő viselkedést szabályozó normák egyre inkább feloldódnak, az életutak differenciálódnak, ami egyfelől több szabadságot, másrészt több kockázatot jelent az időskori identitás kialakítása szempontjából (Biggs 2005). Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy az egyén hogyan tudja az időskorral kapcsolatos társadalmi várakozásokat és szubjektív belső identitását összehangolni. A témában született leghatásosabb koncepció az időskor maszkjának elmélete, amelyet a későbbiekben fogunk részletesebben ismertetni.

Az időskor fogalma

Az időskor határát a legtöbb esetben egy meghatározott életkornál húzzák meg, és leggyakrabban a 60. vagy 65. életévet jelölik ki e célból. A társadalmi öregedés vizsgálatánál többnyire a nyugdíjazáshoz kötik az időskor küszöbét, és így a mai nyugdíjkorhatárnak megfelelően 65 éves korra teszik. Legtöbbször ez a korhatár szolgál alapul az eltartottsági ráták és a demográfiai öregedéssel kapcsolatos egyéb mutatószámok számításánál.

A fogalom egy másik megközelítése szerint támpontnak tekinthetjük azt is, hogy a társadalom kit tekint idősnek, vagy pedig azt, hogy az érintettek milyen életkori kategóriába sorolják magukat (Bálint és Spéder 2012). A 2018-as *Demográfiai Portré* alapján képet kaphatunk róla, hogy miként definiálható az időskor alsó határa a társadalom tagjainak szemszögéből. 2016-ban a felnőtt magyar népesség ezt a küszöböt átlagosan 68,3 évre tette. Az időskort elsősorban az egészségi állapot megromlásával, a másokra való ráutaltsággal és a szellemi képességek hanyatlásával kötik össze (Monostori és Gresits 2018). Az időskor e három indikátora egyébként szorosan összefügg egymással, hiszen a másokra való ráutaltság legtöbbször a másik kettő következménye, amelyek pedig egymásra ható tényezők.

Az öregkor rendkívül összetett fogalmához kapcsolódó szociokulturális jelentésrétegek feltárásához aligha szolgáltathatnak megfelelő értelmezési keretet az időskort egy társadalmi eseményhez vagy egy meghatározott életkorhoz kötő definíciók, ezért Turai Tünde (2009) a kulturális öregség fogalmának bevezetésére tesz javaslatot, amelyet egy szilágysági településen végzett terepmunkája alapján alakított ki. Ennek lényege, hogy

az életpálya kulturálisan meghatározott forgatókönyvre épül, melynek belső tagolódása is kulturálisan kódolt elvek szerint történik, illetve hogy az életszakaszok közötti átmenetek nem egyetlen, statikusan rögzített szempont alapján mennek végbe, ahogyan azt a demográfiai és a társadalmi öregedés definíciója sugallja, hanem több esemény, jelenség alapján áll össze a tényezőknek az a komplex mátrixa, melynek alapján az egyént öregként látja környezete, illetve öregként határozza meg ő is önmagát (Turai 2009: 3).

A korábbiakban láttuk, hogy a magyar népesség az időskort többnyire a megromlott egészségi és mentális állapottal, valamint a másoknak való kiszolgáltatottsággal hozza összefüggésbe. A Turai által vizsgált közösségben szintén elsődlegesen a betegséggel asszociálták az öregség fogalmát, és az öregedést az életpálya hanyatló szakaszaként értelmezték. A továbbiakban ezért én is ezeket az aspektusokat fogom részletesebben elemezni.

A társadalom előregedése és az apokaliptikus demográfia

A demográfiai öregedés, vagyis az időskorúak népességen belüli arányának növekedése alapvetően két tényezőre vezethető vissza. A gazdaságilag fejlett társadalmakban a csökkenő termékenység mellett jelentős szerepet játszik a várható élettartam növekedése, ami elsősorban az időskori halandóság csökkenésének az eredménye. A népesség öregedése a demográfiai átmenet alapfolyamata, tehát nem visszafordítható (Hablicsek 2000), sőt az ezredfordulót követően egyre gyorsuló dinamikát mutat. Magyarországon 1990 és 2017 között a 65 éves és ennél idősebb népesség aránya 13%-ról 19%-ra növekedett, és 2070-ben várhatóan eléri a 29%-ot (Monostori és Gresits 2018).

Az idősödés folyamatának szemléltetésére az egyik leggyakrabban alkalmazott mutató az időskori függőségi (vagy eltartottsági) ráta, amely az aktív korú (14 vagy 20 évnél idősebb és 65 évnél fiatalabb) népességre jutó idősek (65 évesek és annál idősebbek) arányát jelzi. Előrejelzések szerint az arány Magyarországon 2050-re meghaladja az 50%-ot (Obádovics 2018). Az idősödés egy másik gyakran használt indikátora az öregedési index, amely az időskorú (65 éves és annál idősebb) népességnek a gyermekkorú (14 éves és annál fiatalabb) népességhez viszonyított arányát mutatja. Magyarországon ez a mutatószám is rendkívül gyors ütemű előregedést mutat.

A média az említett két jelzőszám alapján katasztrofális képet fest a magyar társadalom jövőjéről. Íme néhány újságcikk címe, amelyek a demográfiai átalakulást kommentálják: „Hamarosan összeroppan a magyar társadalom – dermesztő ábrákon a valóság”, „Ketyeg az időzített bomba, hamarosan felrobban”, „Óriási gondot okozhatnak a nyugdíjasok Magyarországnak”.⁵ A cikkek olvasójának képzeletében máris kibontakozik a kép, ahogy az „aktív népesség” roskadozik az erőforrásokat felzaboló nyugdíjasok terhe alatt. De miért hamis ez a kép, és mi a gond a függőségi rátával?

Először is az, hogy a jelzőszám csak a korösszetételt veszi figyelembe, vagyis a 64 év fölött is dolgozók eltartottnak/függőnek számítanak, míg a 65 év alatti munkanélküliek az eltartók/függetlenek kategóriájába esnek. A korösszetételen túlmenően több tényező is szerepet játszik abban, hogy kiket tekinthetünk eltartónak vagy eltartottnak. Az idősödés alternatív indikátorai, amelyek a hagyományos mutatószámokhoz képest több információval számolnak (például gazdasági aktivitás, termelés és fogyasztás szintje) azt jelzik, hogy az idősödéssel kapcsolatos teher nem növekszik olyan drasztikusan, mint ahogyan a hagyományos jelzőszámok mutatják (Vargha 2017). A demográfia újfajta idősödéskonceptiói figyelembe veszik azt a tényt, hogy a várható élettartam, és azon belül egészségesen várható élettartam kitolódik. A fix kronológiai életkorral számoló indikátorok nem tesznek lehetővé megfelelő becslést az életkori struktúra átalakulásának az egészségügyi költségeket érintő hatásaira, mivel ezek a költségek általában az egyének utolsó éveiben merülnek fel, amelyek viszont egyre későbbi életkorra tolódnak ki. Az újfajta demográfiai mutatók azonban számolnak ezekkel a változásokkal, és lényegesen lassabb ütemű idősödést, valamint az egészségügyi költségek tekintetében sokkal fenntarthatóbb jövőt prognosztizálnak (Sanderson és Scherbov 2010).

Emellett a tényleges gazdasági aktivitáson alapuló mérőszámok is figyelmen kívül hagyják a nem fizetett munka olyan formáit, mint a házimunka, a beteg házastárs gondozása vagy az unokák felügyelete. Az idősek gyakran nyújtanak különböző formában anyagi és nem anyagi segítséget fiatalabb hozzátartozóiknak, például nagyon sok időskorú támogatja gyermekeit a lakáshoz jutásban (Székely 2017).

Ellen M. Gee rámutat, hogy a függőségi rátákkal kapcsolatban felmerül egy elméleti probléma is. E mutatók ugyanis a függők és függetlenek hamis dichotómiáján alapszanak. Ez a dichotómia a felvilágosodás individualista hagyományában gyökerezik. Mivel a függőséget és függetlenséget két egymással ellentétes koncepcióként fogjuk fel, ezért megfelelkezünk az egyén kölcsönös függőségi kapcsolatokba való beágyazottságáról. Az egymásra utaltság

3 <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20190831/hamarosan-osszeroppan-a-magyar-tarsadalom-dermeszto-abrakon-a-valosag-335865>

4 <https://infostart.hu/gazdasag/2019/09/01/ketyeg-az-idozittet-bomba-magyarorszagon-hamarosan-robban>

5 https://www.napi.hu/magyar_gazdasag/oriasi_gondot_okozhatnak_a_nyugdijasok_magyarorszagnak.647004.html

komplex hálóiban élünk, és ezeknek köszönhetjük látszólagos függetlenségünket. Ha az egyéneket függőkre és függetlenekre osztjuk fel, figyelmen kívül hagyjuk azt a tényt, hogy társadalmi kapcsolataink és így az egész társadalom is az individuumok közötti reciprocitáson alapszik (Gee 2000: 12).

Gee az apokaliptikus demográfia (vagy más néven vudu demográfia) fogalmát olyan ideológiként határozza meg, amely azon az elképzelésen nyugszik, hogy a népesség elöregedése negatív hatást fejt ki a szociális erőforrások rendszerére, mivel ezeket az erőforrásokat a betegek, öregek, nyugdíjasok élik fel az egészségesek, fiatalok, aktív dolgozók költségén. E hiedelmek szolgálnak igazolásképpen a jóléti állam végleges leépítésére, ellensúlyozandó azt a terhet, melyet az előregedő népesség jelent a társadalom számára. Az apokaliptikus demográfia ideológia abban az értelemben, hogy a társadalom elöregedésével kapcsolatos problémákra való hivatkozás diszkurzív eszközként szolgál politikai és piaci (magánnyugdíjpénztárak népszerűsítése) célok eléréséhez (Gee 2000: 5).

Gee szerint az apokaliptikus demográfia diskurzusa öt fő téma köré csoportosítható (Gee 2000: 7). Az első az életkori csoportok homogenizálása, miszerint minden idős ember egyforma. Az idősek mint homogenizált kategória a magyar társadalom kollektív képzeletében is nagyjából egységesen, ápolásra, gondozásra, orvosi kezelésre szoruló személyek csoportjaként jelenik meg. A második az egyes életkori csoportok hibáztatása bizonyos problémákért (*age-blaming*). Magyarországon tipikusan ilyen helyzet a parlamenti választások esete, amikor az időskorúakat (más hátrányos helyzetű csoportok mellett) nyíltan vagy burkoltan kárhoztatják a választások eredménye miatt, kétségbe vonva ítéletképességüket. A harmadik téma a társadalom életkor szerinti megoszlásának súlyos szociális problémaként való bemutatása. A társadalom elöregedését mint katasztrófális végkimenetelű, a gazdaság összeomlásával fenyegető folyamatot ábrázoló retorikát nem szükséges részletesebben bemutatnunk. A negyedik az erőforrások generációk közötti igazságtalan megoszlásának tárgyalása. Az apokaliptikus demográfia retorikája azt sugallja, hogy az időskorú népesség eltartása jelenti az egyik legnagyobb terhet a társadalom számára. Ez tovább erősíti a társadalomban már meglévő generációs törésvonalakat. Magyarországon a generációs erőforrás-csoportosításokat vizsgáló elemzések azonban azt igazolják, hogy a közhiedellel ellentétben az időseknek juttatott transzferek kisebbek, mint amelyeket a gyermekek kapnak. Mindössze arról van szó, hogy az idősek felé irányuló transzferek jellemzően társadalmisított formában jelennek meg, és emiatt jobban láthatók (Vargha és Gál 2018). Végül az ötödik a politikai kérdések és az előregedő népesség témájának összemosása. Ezzel kapcsolatban Gee felhívja rá a figyelmet, hogy az apokaliptikus demográfia példája jól reprezentálja, hogy a népesedési folyamatokba való beavatkozás miként szolgálhat politikai célokat (jóléti állam felszámolása). A korábbi, nem túl szerencsés esetek mutatják, hogy mennyire nem veszélytelen a két terület, demográfia és politika összemosása (eugenetikai mozgalom, kényszersterilizálások, az USA részéről megnyilvánuló szándék a harmadik világ népességszaporulatának korlátozására) (Gee 2000: 14–16). Ilyen, a későbbiekben negatív kimenetelű, a demográfiai folyamatokba való politikai beavatkozásnak tekinthetjük Magyarországon a Ratkó-korszak intézkedéseit is.

Az apokaliptikus demográfia retorikája a családok szintjén is megjelenik, elsősorban a gondoskodás, idősgondozás kontextusában (Rosenthal 2000). Ez már csak a szóhasználatban is tetten érhető. Az utóbbi időben széles értelemben terjedtek el a „gondoskodás” és az „idősgondozás” szavak, ami az értelmezésbeli hangsúlyok eltolódásához vezet. Először is,

ezek a kifejezések az idős embereket kizárólag mint kiszolgáltatott, függő helyzetben lévő személyeket láttatják, és kevésbé kerül előtérbe az az igen nagy segítség, amelyet sokszor ők nyújtanak fiatalabb családtagjaiknak (unokák felügyelete, anyagi segítségnyújtás, házi munka). Egyre több kutatásban válik kiemelt témává az idősekről való gondoskodás mint női probléma (például Dudová 2018; Gregor és Kováts 2018; Pinquart és Sörensen 2006; Rubovszky 2017). Külön hangsúlyt kap a szendvicsgeneráció helyzete, akiknek gyermekeik mellett esetleg idős hozzátartozóikról is gondoskodniuk kell. Azonban ez a probléma a valóságban nem sokakat érint. Egyfelől nem szorul minden idős hozzátartozó gondozásra, másfelől sok esetben arra, amit a kutatók a gondoskodás fogalmkörébe sorolnak, az érintettek egészen másképpen tekintenek. A „gondoskodás”, „idősgondozás” szavak kiszorítanak olyan fogalmakat, mint a reciprocitás, a ragaszkodás, a szeretet és az empátia. Sokak számára az, hogy idősebb szüleiknek segítséget nyújtanak, nem azt jelenti, hogy „gondoskodnak” róluk, hanem vagy kölcsönös segítségről van szó, vagy egyszerűen természetes emberi viselkedésről, miszerint nem azért teszünk meg bizonyos dolgokat, mert „gondoskodók” vagyunk, hanem mert ez része a normális szülő-gyermek kapcsolatnak (Martin-Matthews 2000).

Érdeemes megemlíteni, hogy az időződés mellett más demográfiai trendekkel kapcsolatos diskurzusokban is megjelennek az apokaliptikus, félelemkeltő előrejelzések. Hendrixson és Hartmann (2019) három olyan egymással összefüggő narratívát mutat be, amely a népesedési folyamatokat fenyegetésként interpretálja. Az általunk tárgyalt időződéssel kapcsolatos diskurzussal párhuzamba állítható egy másik narratíva, amely a Globális Dél fiatalodó és növekvő népessége, valamint a globális erőviszonyok északról délre való eltolódása és a bolygó véges erőforrásai miatt aggódik. A harmadik narratíva e kettőt összekapcsolja és becsatornázza az éghajlatváltozással kapcsolatos diskurzusba, miszerint a túlnépesedett Délről érkező klímamenekültek fenyegetést jelentenek az előregedő Globális Északra nézve.

Az apokaliptikus demográfia ideológiája beilleszthető Foucault kormányzatisággal, biohatalommal, biopolitikával kapcsolatos fejtegetései által nyújtott értelmezési keretbe is. Foucault szerint a 18. század közepétől újfajta hatalomgyakorlási mód lépett fel, a biohatalom, amelynek célja a népesedési folyamatok, a népességet leíró paraméterek felletti ellenőrzés gyakorlása lesz (Foucault 1996 [1976]). A kormányzás törekvése a népesség helyzetének javítása, jól(l)étének elősegítése, reprodukciós szintjének növelése annak érdekében, hogy biztosítsa a gazdasági termelékenységét és az állam stabilitását. A racionális kormányzáshoz szükséges, a népességet számba vevő, leíró, rendszerezett ismereteket a statisztika és az adatok elemzésére, a szabályszerűségek kimutatására szakosodott társadalomtudományok szolgáltatják (Foucault 1998 [1978]). Ettől kezdve kap egyre fontosabb szerepet a közegészségügy, és a népesség problémája orvosi problémává válik. A biopolitika cselekvési területévé válnak azok a jelenségek, amelyek az egyén munkaképességét veszélyeztetik (betegség, öregség). A korábbiakhoz képest nem a halállal való fenyegetés, hanem az életről való gondoskodás lesz a test fegyelmzésének eszköze. Az új hatalom lényege, „hogy míg egyesekről gondoskodik, másokat hagy meghalni” (Foucault 1992 [1991]: 49). A népesség a kormányzás céljává és egyúttal eszközzé is válik az olyan technikákon keresztül, amelyek lehetővé teszik a népesedési folyamatokba való beavatkozást (születési arányszám fokozása, migrációs folyamatok befolyásolása stb.). A népesség különböző szociálpolitikai, egészségügyi, demográfiai kampányok, ösztönzők alanya lesz (Foucault 1998 [1978]: 119). A demográfiai előregedést és annak állítólagos negatív hatásait problematizáló diskurzusok a biohatalom e startégiáinak összefüggésében kapnak értelmet. Foucault felfogásában

a hatalom nem centrikus és nem csak egy hegemon helyzetben lévő kisebbség sajátja, hanem diffúz módon oszlik meg a társadalomban. A hatalmi viszonyok szerves részévé válnak a leg-hétköznapibb társadalmi kapcsolatoknak (Foucault 1996 [1976]). Amint a fentiekben láttuk, az apokaliptikus demográfia diskurzusát sem csak a kormányzati ágensek termelik, hanem az intézményes hatalmi szférán túl jelen van a társadalom mikroszintjein, a hétköznapi interakciókban, a családi kapcsolatokban is.

Medikalizáció

Ahogy a fentiekben már utaltam rá, Foucault is kiemeli a medikalizáció szerepét az engedelmes, termelékeny testek létrehozásában. Az orvosi tapasztalat és tudás felértékelődik olyan területeken is, amelyek korábban nem tartoztak az egészségügy hatókörébe. A klinikai orvoslás megszületésével a betegség átkerül természetes közegéből, a családi otthonból a klinika falai közé, ami lehetővé teszi az esetek elszigetelését, a kórlefolyások nyomon követését, több beteg egyidejű megfigyelését, kezelését és ellenőrzését. A test titkai többé nem maradnak rejtve a megváltozott, immáron áthatóvá (a beteg testébe hatolóvá) váló orvosi tekintet előtt (Foucault 2000 [1955]). Mindez a hatalom gyakorlásának új módját teszi lehetővé. Medikalizáció alatt ennek szellemében azokat a folyamatokat értjük, melyek alapján a különböző természetű problémáink (a nem egészségügyiek is) egyre inkább orvosi hatókörbe kerülnek, orvosi terminusokban nyernek megfogalmazást, és ebből adódóan orvosi beavatkozásokkal próbáljuk meg kezelni őket (Conrad 1992). Az egészség fogalmának számos alternatív megközelítése létezik, de az egészségügyben még mindig a hagyományos, biomedikális értelmezés dominál (Lampék és Füzesi 2013). Ez a szemlélet az időskort a hanyatlás és betegség stádiumának tekinti, amelynek problémái kizárólag biomedikális beavatkozásokkal orvosolhatók (Powell és Biggs 2003).

A test medikalizálásának, orvosi felügyelet alá vonásának velejárója az idős emberi test patológiázása. Az időskorúak bizonyos betegségek szempontjából kockázati csoportnak számítanak, és ez ahhoz vezet, hogy az idősekre mint egységes kategóriára, kezelésre, orvosi beavatkozásra, gyógyszerelésre szorulóra tekintünk. Laura Talarsky tanulmányában részletesen elemzi ezt a jelenséget. Szerinte az apokaliptikus demográfia diskurzusa hozzájárul ahhoz, hogy a társadalom kollektív képzeletében az időskorúak a fentiekben leírt kiszolgáltatott szerepben jelenjenek meg. Ez a fajta retorika az időskorúakat mint sajátlagos kategóriát leválasztja a társadalom egészéről, és így lehetővé teszi, hogy a „mi” csoporton kívül álló „másokként” tekintsünk rájuk.⁶ Az orvostudomány egyre nagyobb szerepet játszik az emberi testtel kapcsolatos észlelések meghatározásában, és ennek köszönhetően a test természetes öregedési folyamatát is hajlamosak vagyunk betegségek sorozatának tekinteni. Az időskor medikalizálása és patológiázása összefonódik az öregedés kulturálisan meghatározott észlelésével. Ebből adódóan az idős emberi test kollektív beavatkozást igénylő politikai szintérré válik a köztudatban és a politikai diskurzusokban. Az olyan intézmények, mint

---

⁶ Az ageizmus abban a tekintetben különbözik az előítéletesség és a diszkrimináció más formáitól, hogy a társadalom tagjai ily módon „jövőbeni önmagukat” diszkriminálják. Jönson szerint ezt a paradoxont azzal az állítással hidaljuk át, hogy „mi nem olyan öregek leszünk, mint a mostaniak”. Az idősgondozásban dolgozókkal végzett interjúk kutatásából kiderül, hogy azt az ellátást, amit gondozottjaiknak nyújtanak, megfelelőnek tartják az igényeikhez mérten, de saját jövőbeni önmaguk számára nem fogadnák el (Jönson 2012).

a különböző nyugdíjas közösségek, geriátriai létesítmények, időskorúak számára kialakított nappali és bentlakásos intézmények az életkor szerinti szegregáció formáit jelenítik meg, s jól reprezentálják azt az ideológiát, amely az időseket a társadalomtól elidegenítve, a saját csoporton kívül álló „másokként” pozicionálja. Ezzel az ideológiával szemben az idősek azon erőfeszítései, hogy önmaguk konstruálják meg saját egyéni identitásukat, erőtlennek bizonyulnak (Talarsky 1998).

Infantilizálás, szimbolikus erőszak

Featherstone és Hepworth szerint ahhoz, hogy az egyén felnőtt szerepet tölthessen be a társadalomban, keresztül kell mennie bizonyos fejlődési folyamatokon. Jelenkori társadalmunk a biológiai, kognitív és érzelmi fejlettség viszonylag magas fokát követeli meg ahhoz, hogy valakit teljes értékű felnőttként kezeljünk. A fenti kontrollok valamelyikének elvesztése, aminek az esélye a kor előrehaladtával növekszik, a társadalmi elfogadhatatlanság és a nem teljes értékű emberként való megbélyegzés veszélyével fenyeget. „A test feletti uralom elvesztése más interakciós képességeket is csorbít, és az e kompetenciák hanyatlása miatt bekövetkező valós társadalmi hatalomvesztés arra készíthet másokat, hogy felbátorítva érezzék magukat teljes értékű felnőttnél kevesebbként kezelni az egyént” (Featherstone és Hepworth 1997 [1988]: 133–134). Ennek következménye az időskorúak infantilizálása, mint ahogyan ezt a „második gyermekkor” kifejezés tükrözi. A gondozás, gondoskodás problémakörének tárgyalásakor is gyakori a két korcsoport párhuzamba állítása. A két életkori kategória azonosítása a gyermekkor és az időskor kulturálisan meghatározott és szelektív olvasatán alapszik a felnőttkor hegemoniájával jellemezhető nyugati társadalmakban (Hockey és James 1995). A fiziológiai funkciók hanyatlása (mozgáskorlátozottság, inkontinencia) a felnőtt státusz elvesztéséhez vezet. Az időotthonokban megfigyelhető, hogy a gondozók az ilyen ellátottakat gyakran tegezik és gyermekként kezelik (Hockey és James 1995). A fentiek következményeként gyakran az idősellátásban dolgozók és a családtagok is feljogosítva érzik magukat, hogy döntéseket hozzanak az idős személyek helyett.

Az életkori csoportok közötti ilyen módon kialakuló hatalmi viszony leírására felhasználhatjuk a szimbolikus erőszak bourdieu-i fogalmát, melyet többek között a nemek közötti egyenlőtlenség értelmezése során alkalmazott, amely szerint ez a biológia is természetivé tett társadalmi konstrukció” (Bourdieu 2000 [1998]: 31). A politizált emberi test koncepciója azonban nem csak a nem vagy a rassz bélyegét sűti rá az emberi testre, hanem életkor szerint is stigmatizálja. Ugyanaz a mechanizmus, amely a férfi és női test biológiai eltéréseinek felnagyításával, kifordításával teremti meg a társadalmilag hierarchizált nemeket, az életkori sajátosságok egy társadalmilag konstruált biológia nevében történő átértelmezése (öregkor=betegség, mentális hanyatlás) által szentesíti az életkori csoportok közötti egyenlőtlenségi viszonyt is, amely a szimbolikus erőszak logikájának megfelelően ebben az esetben is a természetesség látszatát kölcsönzi egy korántsem természetes folyamatnak.

A szimbolikus erőszak lényegéhez tartozik, hogy a hatalmi pozícióban lévő csoportok úgy erőltetik rá az egész társadalomra saját kulturális meghatározásaikat, hogy azok a magától értetődőség látszatát keltik, és így az alávetett helyzetben lévők is ekként fogadják el e vélekedéseket, és saját magukra és elnyomóikra vonatkozó észleleteik is az uralom

folyományaként létrejött minták kereteihez igazodnak (Bourdieu 2000 [1998]: 42–51, 2008 [1978]: 74–75). Ezért válik szinte lehetetlenné ezen uralkodó jelentések megkérdőjelezése, és velük szemben a saját egyéni identitás megformálása. Az időskor társadalmi konstrukciója is a fentiekben leírt folyamatoknak köszönhetően uralkodó sémává válik, mely minden érintett számára kétségbevonhatatlan igazságként tűnik fel.

Bourdieu több írásában is bemutatja azt, hogy a szimbolikus erőszak gyakran nagylelkű gesztusok formájában ölt testet (Bourdieu 2002 [1994], 2009 [1972]). Az életkori csoportok közötti kapcsolatok kontextusában ilyennek tekinthetjük az időskorúakról való gondoskodást. „A szimbolikus erőszak egyik következménye az, hogy az uralmi és alárendelődési viszonyok érzelmi viszonyokká színeződnek át [...]. A tartozás felismerése elismeréssé, a nagylelkű cselekedet végrehajtója iránt táplált tartós érzelmmé alakul át, amely akár ragaszkodássá, szeretetté fokozódhat, miként az különösen jól megfigyelhető a nemzedékek közötti kapcsolatok esetében” (Bourdieu 2002 [1994]: 158). A szimbolikus javak gazdaságában a gondoskodás, a segítségnyújtás is lekötelezést jelent, amely feljogosítja az ezeket gyakorló személyt saját döntéseinek érvényesítésére. Ez természetesen egyáltalán nem azt jelenti, hogy az ilyen jellegű cselekedeteket tudatosan, előre megfontolt szándékkal gyakoroljuk, hanem arról van szó, hogy „az emberi cselekedeteket a legtöbbször egészen másfajta szándék vezérli, olyan szerzett diszpozíciók, amelyek szerint a cselekvést úgy lehet és kell is értelmezni, mint ami valamilyen célra irányul, bár azt sem feltételezhetjük, hogy tudatosan törekszik egy adott cél elérésére [...]” (Bourdieu 2002 [1994]: 153). Tehát az ilyen cselekedetek hátterét is a társadalmilag kondicionált habitus fogalmával érthetjük meg. Ebben az értelemben a szimbolikus javak cseréjének alapját nem a gazdasági ökonómia viszonyossági logikája adja, mivel a cselekvők nem számításból, hanem társadalmi predispozícióik szerint minden előzetes kalkuláció nélkül vesznek részt a cserében.

Bourdieu habitusfogalmának segítségével megérthetjük azt is, hogy a kései életszakaszban a természetes fiziológiai változásokon túlmenően hogyan formálják a testet a társadalmi várakozások. A habitus a szocializáció révén a személyiség egészébe és a testbe is beépül, inkorporálódik. Bourdieu a társadalmi osztályok és a nemek közötti egyenlőtlenség bemutatásánál is hangsúlyozza a társadalmilag létrehozott, adott szempontok alapján differenciált testek szerepét abban, hogy az önkényesség még inkább természetes formát öltson. A habitusok kifejeződnek a testtartásban, a cselekvésekben (abban, hogy mit tesz vagy tehet a test), az öltözködésben, a külső megjelenésben (hexisz) (Bourdieu 2000 [1998], 2008 [1978]). Tehát az erőviszonyok szomatizálása nem csupán a testre vonatkozó látásmódot igazító performatív megnevezéseket jelenti, hanem magának a testnek a tartós és mélyreható átfarmálását is. A társadalom tagjainak az idős emberekkel szemben tanúsított magatartása közvetíti azt a képet, ahogyan az időskor a társadalom kollektív képzeletében megjelenik. Ezt a képet az egyén az interakciók során idővel internalizálja, így ezek a várakozások előbb-utóbb valós pszichés és fiziológiai átalakuláshoz vezetnek.

A legtöbb esetben testünk öregedése nem saját belső észleletünk, hanem a minket körülvevő társadalom szembesít vele bennünket. Az életút folyamán mindannyian megtapasztalhatjuk, hogy időről időre, korunk változásának megfelelően, másképpen szólítanak meg bennünket, másképpen köszönnek nekünk. De észlelhetjük a változást abból is, hogy a társadalom milyenfajta elvárást fogalmaz meg velünk szemben; a tanulmányainkról, a párvalasztásunkról, a gyermekeinkről vagy az egészségi állapotunkról érdeklődnek. Ha a társadalom valakire mint öregemberre tekint, akkor érvényesíti vele szemben az öregkorral kapcsolatos

elvárásokat. Az egyénben jelentős feszültség keletkezhet az önmagáról alkotott belső képzetek, saját szubjektív észleletei és a társadalom által ráerőltetett kép között. Az öregedés maszkjával kapcsolatos elmélet szerint az idős ember, hogy a várakozásoknak megfeleljen, valóságos identitását maszk mögé rejti, mely mögött azonos marad fiatalkori önmagával (Featherstone és Hepworth 1997; Machat-From 2017). Eszerint az időskorúak eltitkolják azokat a gondolataikat, szokásaikat, érzéseiket, amelyek nem egyeztethetők össze a társadalom által definiált időskor képével. A környezet reakcióit és a kényszerű szerepeket azonban az egyén fokozatosan bensővé teszi, és mindez tényleges fizikai és mentális hanyatláshoz vezethet. Az időskorral kapcsolatos társadalmi várakozások tehát visszahatnak az egyénné. Kutatások támasztják alá azt, hogy a közkeletű negatív sztereotípiák hatást gyakorolnak az időskorúak önértékelésére, pszichológiai jóllétére (Sabik 2013), kognitív teljesítményére (Horton et al. 2008) és egészségére (Dionigi 2015).

A kutatás módszertana

Elemzéseimet 10 mélyinterjú alapján végeztem, amelyeket 2018 decembere és 2019 augusztusa között készítettem. Ezt az elemszámot elegendőnek tartottam ahhoz, hogy a kutatási kérdéseimre választ találjak. Az interjúk során arra voltam kíváncsi, hogy az interjúalanyok a megélt életpályán belül hová helyezik az időskort, mihez kötik, milyen változásokkal kapcsolják össze (ha egyáltalán összekapcsolják valamivel), és az egyéni életút milyen hatással van az időskor észlelésére, megtapasztalására, milyen szerepeket vesznek fel, miként építik fel identitásukat ebben az életszakaszban. Emellett az is érdekelt, hogy elbeszélésükben mennyire jelennek meg azok az időskorral kapcsolatos társadalmilag konstruált képzetek, amelyek az öregséget betegségekkel, mentális hanyatlással és a másokra való ráutaltsággal azonosítják. Tudni szerettem volna, mennyire teszik magukévá ezt a szerepet, és érzékelik-e, hogy esetleg a környezetük ilyen képet alakít ki róluk.

A kérdések vizsgálatára a narratív interjú (Kovács 2007a) volt a legalkalmasabb kutatási módszer, mivel az életút részletes elbeszélése révén tárultak fel azok a tényezők, életemények, amelyekkel összefüggésben értelmet nyertek az interjúalanyok közlései azzal kapcsolatban, hogy miként élnek meg jelenlegi életszakaszukat. Az interjúalanyokat a teljes élettörténetük elbeszélésére kértem meg. Az így kapott rendkívül gazdag anyag az elemzés számára lehetőségét kínálta, itt azonban csak néhány kiemelt szempont bemutatására van lehetőségünk. Az alacsony mintaelemszám nem teszi lehetővé az összehasonlítást, illetve olyan, a témánk szempontjából releváns kérdések tárgyalását sem, mint a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely, a lakóhely vagy a foglalkozás szerepe az időskori élethelyzetek eltéréseinek tekintetében. Ez az oka annak, hogy az elemzések során alapvetően az egyéni életutak különbségeire helyezük a hangsúlyt. További vizsgálódások céljából érdemes lenne növelni az elemszámot.

Az interjúalanyok elbeszéléseinek értelmezéséhez a narratív biográfiai elemzés (Kovács 2007b) módszerét használtam. Az elemzések során – Kovács Éva módszerével összhangban – törekedtem az elbeszélő jelen élethelyzetét, perspektíváját meghatározó életemények, biográfiai összefüggések feltárására, amelynek célja ezúttal az időskor individuális reprezentációinak vizsgálata volt. Emellett minden egyes interjúszöveg esetén megvizsgáltam azt, hogy van-e a narratívának olyan pontja, amelytől kezdve az elbeszélő saját magát

idősként/nem fiatalként írja le (olyan utalásokra gondolok, mint pl. „korábban, amikor még fiatal voltam”, „amióta megöregedtem”). Ilyen esetekben az interjúkészítés során, a fő narratíva lezárulása után mindig visszautaltam ezekre a kijelentésekre, és megkérdeztem az interjúalanyt, hogy mióta gondolja úgy, hogy „már nem fiatal” vagy „már megöregedett”. Egyes esetekben indokoltnak tartottam, hogy a narratív kérdések után konkrétabb, eldöntendő kérdéseket tegyek fel. Az olyan interjúalanyok esetében, akik az élettörténet elbeszélése során egyszer sem tettek arra utalást, hogy önmagukra mint idős emberre tekintenének, és látszólag egyáltalán nem azonosultak ezzel a szereppel, az interjú végén feltettem azt a kérdést, hogy idősnek érzik-e magukat. Ha maguktól nem mondták el, rákérdeztem arra is, hogy szerintük ki tekinthető öregnek. Az ilyen kérdésekre kapott válaszok nagymértékben segítették az életutak fenti szempontok szerinti elemzését.

Az interjúk során olyan idős embereket kerestem meg, akik önálló képessége kisebb-nagyobb mértékben csökkent. Ennek indikátora, hogy mindegyikük igénybe veszi az idősellátás valamilyen formáját: öten szociális otthonban élnek, öten pedig házi segítségnyújtásban részesülnek. Életkoruk szerint 76–87 év közöttiek. Mindezek alapján a társadalom megítélése szerint egyértelműen időskorúaknak tekinthetők. Hat nő és négy férfi van közöttük. Egy kivétellel mindegyikükről elmondható, hogy életük nagy részében falusi környezetben éltek, és akik saját otthonukban laknak, ma is falun élnek. Két idősek otthonát kerestem fel a kutatás céljából, ahol az intézményvezető segítségét kértem abban, hogy ismertessenek meg olyan lakókkal, akiknek az állapota lehetővé tesz egy hosszabb beszélgetést, és szívesen is vállalkoznak erre. A másik öt interjúalanyt szintén az előbbi szempontok alapján választottam ki azok közül az idős emberek közül, akik a saját lakóhelyükön házi gondozásban részesülnek.

Az időskor észlelése

Interjúalanyaim közül ketten egyértelműen kijelentették, hogy nem érzik magukat öregnek. Éveik számát nem tartják soknak (mindketten 78 éves nők). Az ő esetükben az életút elbeszélése folyamatos, nincsen olyan életesemény, amelyhez köthető lenne az öregkor bekövetkezése, a jelen szerves folytatása a múltnak. Nyugdíjba vonulás előtt mindketten kétkezi munkát végeztek, mindkettőjük először a mezőgazdaságban (tsz-ben), majd konyhán dolgozott, Margit⁷ még a nyugdíjazás után is egy darabig alkalmazásban állt mint házvezetőnő, Ilona néni pedig terményeit vitte piacra. Emellett gondoskodtak családjukról, elvégezték a háztartási munkát. Miután formálisan kiléptek a munkaerőpiacról, tevékenységi körük nem sokat változott. A mai napig kertet művelnek, baromfit tartanak, és ellátják a háztartás vezetésével kapcsolatos feladatokat, gondoskodnak házastársukról. Az időskorral járó változásokat lassan, fokozatosan érzékelik. Abban az esetben, ha a megszokott tevékenységek struktúrája nem változik gyökeresen, az öregedéssel együtt járó fiziológiai hanyatlást még sokáig kompenzálja az évek során felhalmozott tapasztalat és a munkafolyamatok során elsajátított rutin. Ha nem következik be olyan súlyos betegség vagy baleset, amely nagymértékben kihat a megszokott tevékenységek elvégzésére, a változást csak fokozatosan észleljük.

---

7 Az interjúalanyok anonimitásának megőrzése érdekében a neveket minden esetben megváltoztattam.

István bácsi (85 éves) nem szívesen beszél a nyugdíjazás utáni életszakaszáról. Ő is sok időt tölt az otthon végzett munkával. Egyre nehezebben, de fenntartja a ház körüli gazdaságot. Számára a nyugdíjazás csalódást jelentett. Parasztcsaládba született, gyermekkorától kezdve mezőgazdasági munkát végzett. Édesapja a Rákosi-rendszerben kuláklírára került, emiatt a családot rengeteg megaláztatás érte, és nagyon sokat kellett küzdeniük a boldogulásért. Végül, miután bekényszerítették a tsz-be, egyre jobb munkalehetőségeket kapott; először traktoros, majd gépkocsivezető lett. Közben, ahogy lehetősége nyílt rá, újrakezdte a háztáji gazdálkodást. Fájdalmasan érintette, hogy mennyire megalázóan kevés összeggel tudott nyugdíjba menni egy keményen végigdolgozott élet után. Most már senki nem tiltja azt, hogy nagyobb léptékben gazdálkodjon, és ideje is lenne rá. Egész életében erre a lehetőségre vágyott, amit korábban a politikai rendszer lehetetlenné tett számára. Mostanra azonban több betegségen esett át, és munkaereje már nem a régi. Számára az időskor egyrészt szabadságot jelent bizonyos kötelezettségek alól, de egyúttal fájdalmas tudomásulvétel is annak, hogy már nem fog tudni élni a szabadság adta lehetőségekkel. Ennek ellenére nem keseredik el, próbál örömet lelteni abban a munkában, amit még el tud végezni.

Géza bácsi (76 éves) az élettörténetét először lezárja azon a ponton, amikor még aktívan dolgozott. Ezután újra és újra korábbi eseményekhez kanyarodik vissza, és csak többszöri nekifutásra, nagyon nehezen beszél arról az időszakról, amelyet öregkorként él meg. Számára ennek bekövetkezése egy súlyos traumát okozó veszteséghez köthető: „*A fiatalság az ott ment el, hogy nincs lábam.*” Korábban vezető beosztásban, főagronómusként dolgozott a tsz-ben, és a nyugdíjkorhatár betöltése után is ugyanott folytatta a munkát. 70 éves volt, amikor több műtéten esett át, ami végül odavezetett, hogy egyik lábát a térd felett amputálták. Ez a tragédia egy rendkívül tetterős, aktív embert kényszerített kerekesszékre. Nem csak az évtizedeken keresztül betöltött állását kellett otthagynia, de sok minden másról is le kellett mondania, amire korábban az életét építette.

Mielőtt a tragédia bekövetkezett volna, egyáltalán nem érezte magát idősnek. Azonban egy ilyen éles törés az életútban nagyon sok mindenre kihat, átértékelésre, új nézőpontok felfedezésére készíti az embert: „*azóta... egészen más motiváltság, más tendenciák mozognak bennem.*” Korábban amellet, hogy főállásban dolgozott, szőlészettel, gyümölcsstermesztéssel, állattartással foglalkozott. A balesetet követően ezeket a tevékenységeit fel kellett adnia. Mozgástera a korábbiakhoz képest rendkívül beszűkült, ugyanakkor nagyon sok, korábban munkával töltött ideje szabadult fel. Ez lehetőséget is jelentett arra, hogy sok mindent végiggondoljon, amire korábban nem volt idő. Tengelyi sorseseeménynek nevezi az olyan új értelemképződéseket, amelyek nemcsak váratlanul érnek minket, de önazonosságunkat rengetik meg. Úgy válnak valósággá a jelenben, hogy soha nem jelentették a jövőt. Az így születő új értelmet próbáljuk aztán a magunkról szóló elbeszéléseink részévé tenni, önazonosságunkba beépíteni. Ilyen értelemben a sorseseemény új kezdetet jelent az élettörténeti narratívában (Tengelyi 1998: 199–203). Géza bácsi történetéből kitűnik, hogy identitásában mindig is központi szerepet töltött be az intellektusa, ezért az ő esetében egy ilyen élethelyzetben különösen fontos szerepet kap a visszaemlékezés, az értékelés, az összefüggések keresése, az egyéni életút tágabb, történelmi perspektívában történő értelmezése. Elbeszéléséből kiderül: rendkívüli módon foglalkoztatja, hogy az életében bekövetkezett sorsfordulókat, életének szereplőit, az egyes eseményeket egy átfogóbb keretben helyezze el, hogy ezeket a társadalmi, politikai környezet változásaival összefüggésben értse meg, és ezen túlmenően valamifajta magasabb rendű vezérlőelvet keressen a történések mögött. Az ő esetében tehát az

időskor egyetlen, erősen traumatizált eseményhez köthetően következett be, ami radikálisan megváltoztatta addigi életmódját. Az a tény, hogy sok korábbi tevékenységének feladására kényszerült, az életfeladatok egészen más körére, a megélt tapasztalatok értékelésére, öszszegzésére helyezte a hangsúlyt, számára így az időskor nemcsak a diszfunkciók oldaláról értelmezhető, hanem az ezek révén hangsúlyosabbá váló, az időskorhoz kapcsolható pozitív értékek szemszögéből is. Ezt már az interjú elején megfogalmazza. Amikor megkérem rá, hogy mesélje el az életét, ez az első mondat, ami elhangzik: *„Hát röviden, gondolom, egyáltalán azért beszélünk erről, mert én már elég időskorú vagyok ahhoz, hogy elég sok mindent megéltem, amit mások, fiatalok nehezebben, vagy nagyon sokára fognak megélni.”*

Géza bácsi felesége, Éva (76 éves) szintén egészségi állapotának súlyos megromlásához köti az időskort. Kiemel azonban egy pozitív aspektust is. Az időskor számára azt is jelenti, hogy nagyszülő lett. Nagyon sokat beszél a gyermekeiről és az unokáiról, gondolatai elsősorban körülöttük forognak. Éva tehetséges műszaki rajzoló volt, és szeretett volna előbbre lépni a pályán, de felsőfokú tanulmányait soha nem tudta befejezni. A családi események, a férjhezmenetel, a gyermekek születése, kisfia halála, kislánya betegsége, az otthonépítéssel járó munka és bonyodalmak mindezt lehetetlenné tették számára. Ezért életének központi motívuma a család lett. Időskorában ez jelenti a legnagyobb örömforrást, amely lehetővé teszi számára ennek az életszakasznak egy pozitív értelmezését is.

Anna néni (77 éves) több mint egy éve szociális otthonban él. Elmondása szerint egyáltalán nem érzi magát idősnek, és inkább csak mások szemszögéből érzékeli a változást. *„Mert lehet, hogy én kívül idősnek látszom, de én nem érzem magam olyan idősnek. Én nem érzem.”* Mielőtt az otthonba került volna, mellrákot diagnosztizáltak nála. A kezelések idejére és a műtét utáni lábadozás megkönnyítésére helyezték el a gyermekei az otthonban. Azonban a felépülést követően is maradt, engedve gyermekei akaratának. Elbeszéléséből kiderül, hogy nagyon nehezen fogadja el a rákényszerített szerepet, a tehetetlen, mások segítségére szoruló idős ember szerepét. Folytonosan honvágy gyötri, hiányzik az otthona, a kertje, a megszkott tevékenységei, az emlékek, amelyek odakötik. Az otthon többi lakójának társaságába nem tud, és nem is akar beilleszkedni, folyamatosan megkülönbözteti magát tőlük. Érzékeli, hogy a többiek már keresztülmentek a hospitalizáció folyamatán, úgy látja, hogy már csak az érdeklőket, ami az intézményben történik. Lakótársait elfogadja, de nem akar közéjük tartozni, mert az eddigi életének és önazonosságának feladását jelentené. *„Hát lehet, hogy ők elfásultak, mer mindnyá régebbreül van itt, mint én, és már el vannak fásulva. Én szeretném, ha én nem lennék.”*

Az interjú alatt sokszor nevet, a hangjában mindvégig mosoly bujkál. Azonban kiderül, hogy mostanában sokat foglalkoztatja a halál gondolata, annak ellenére, hogy a műtét után felépült, és azóta teljesen tünetmentes. A sírhelyét már korábban megvásárolta, és most elszánta magát arra, hogy eladja a házát, hogy a pénzt szétoszthassa a gyerekei között. *„És akkor most azon gondolkodtam el, hogy miért legyen az, hogy ha én meghalok, hogy várjanak a gyerekeim, és hát akkor arra várjanak, hogy anyám mikor hal meg ugye. [...] Akkor már életembe legjobb, ha odaadom, mert mit is csinálnák én már vele. Pénzzel is! Há mi a fenére költöm én már a pénzemet?”* Korábban a lánya többször kérte, hogy az otthoni lakcíméről jelentse át magát a szociális otthon címére. Ezt kezdetben nem volt hajlandó megtenni, mert ennek szimbolikus jelentősége lett volna. Ennek ellenére végül mégis úgy döntött, hogy eladja a házát, ami az utolsó kapocs volt a korábbi, önálló életével. Ez a döntés azt jelenti, hogy el kell fogadnia, hogy az idősek otthona lesz életének utolsó állomása, ami egyben a végesség

elfogadását jelenti. Talán az újabb megbetegedés vagy a visszaeséstől való félelem mellett ez is indokolja, hogy sokat gondol a halálra. Ezentúl alkalmazkodnia kell az intézmény ritmusához, szokásaihoz, és fennáll a veszély, hogy „elfásul”, és olyan lesz, mint amilyenek a többi lakót látja. Gondoskodóból gondozott lesz. *„Mindig elsők voltak a gyerekeim, nagyon szerettem őket, és szeretem most is. És hát nem kellett nekik rólam gondoskodni, míg meg nem múltottek, addig egyiknek sem. Mindent én megcsináltam, meg adtam is nekik, meg minden, de most már elmúlik... úgy látom.”*

Miért fogadja el mégis a gyermekei kedvéért ezt a szerepet, amellyel olyan nehéz azonosulnia? Az életpálya elemzésével megtaláljuk rá a választ. Elsőszülött volt egy háromgyermekes családban. Az iskolában kitűnő tanuló volt, gimnázium után szeretett volna továbbtanulni. Szülei azonban nem engedték, mert gondolni kellett a testvéreire is. A későbbiekben öccse súlyos balesetet szenvedett, aminek következtében amputálták a lábát. A család így nagyon rá volt szorulva minden segítségre, ami azt jelentette, hogy Anna gimnáziumi tanulmányait sem fejezhette be, munkába kellett állnia. Innentől kezdve a kereskedelmi szférában végzett adminisztrációs munkákat. Ezek az állások a pénzkereseten kívül semmit nem jelentettek számára. A családjára egyetlen szóval sem panaszkodik, szeretettel beszél a szüleiről, testvéereiről, természetesként kezelve az áldozatot, amit meghozott. A későbbiekben férjhez ment és két gyermeke született, akiket férje halála után egyedül nevelt fel. Igyekezett számukra lehetővé tenni azt, ami neki nem sikerült, biztosítani a tanulás lehetőségét. Saját igényeit teljesen háttérbe szorította. *„És akkor mindig azon imádkoztam a Jóistennek, hogy hát csak a gyerekeim legyenek... tanuljanak, én nem számolok, és tényleg úgy volt, mert dolgoztam, én voltam mindig a legutolsó.”* Az egész élettörténeti elbeszélésnek az áldozathozatal a vezérmotívuma. Egész életében háttérbe szorította saját vágyait, igényeit, hogy a szüleinek, testvéreinek, gyermekeinek jobb legyen. Most is emiatt hozza meg a döntést: *„Az más tészta, hogy én hogy érzem magam, ugye. De hát ők az én gyerekeim. És én az én gyerekeimért mindent megcsináltam. És most is lemondok... hogy én itt vagyok. Egye fene, itt is el tudok lenni.”* Azt teszi, amit egész életében tett. Anna néni számára az időskor tehát egy újabb kényszerű szerepet jelent, amit mások kedvéért kell magára vállalnia.

Az idősödő test esztétikai változásaival kapcsolatos problematika mindössze egyetlen interjúban került elő. Ádám bácsi (87 éves), amikor arról faggatom, hogy miért nem szeret idős lenni, így válaszol: *„Én mindönkit megnézek. Nőt, leányt, idősebb nénit, embereket, mindent. Csak egy a baj! Hogy engem nem néznek már meg! [...] Mér nézne ön engemet az utcán, mikor megy egy fiatalabb, jobb vágású ember?”* Elbeszéléséből egyértelműen kiderül, hogy számára az időskor a férfiaság elvesztését, és ahogyan burkoltabb utalásaiból sejteni lehet, a szexuális teljesítőképesség csökkenését jelenti. Az életút elemzése során világossá válik, hogy miért ez a problematika vált hangsúlyossá az ő esetében. Édesapja keménykezű ember volt, aki gyakran elverte a fiát. Csak sejteni lehet, hogy édesanyjához valószínűleg erősebben kötődött, és többek között ez is meghatározhatta életének női szereplőihöz való viszonyát. Nagyon fiatalon munkába állt és mindvégig a vasutas pályán maradt. Időközben megházasodott, de munkája miatt csak nagyon kevés időt tölthetett a feleségével, és ritkán tapasztalhatta meg a házásélet örömeit. Az első felesége halála után 8 évvel, 75 éves korában újraházasodott, de a második felesége is 4 év együttlét után elhunyt.

Azóta egyedül él, és beköltözött az idősek otthonába. Mivel annak idején csak nagyon keveset lehetett együtt a feleségével, vágyódik arra, ami az életéből kimaradt. *„Annyira irigylöm azokat az utcai embereket, akik mennek karonfogva a feleségükkel, vagy a fiúkat a leányokkal*

kézenfogva vagy átölelkezve, hogy nagyon! Nagyon irigylöm őket! Nagyon irigylöm őket. És én is szeretnék úgy menni!” Elbeszéléséből egyértelművé válik, hogy a női kapcsolatoknak kiemelt szerepe van az életében. Saját testének változásait úgy szemléli, ahogyan az ő értelmezése szerint potenciális női partnerei látják. Az időskort olyan állapotként éli meg, amely révén kevésbé vonzóvá válik az ő szemükben, és egy párkapcsolat kialakításának esélyei egyre csökkennek.

Az idősoththonban élő interjúalanyaim közül hárman utaltak arra, hogy idősnek az otthon bizonyos lakóit tekintik, akik egyfelől már nagyon régóta ott vannak és érdeklődésük beszűkült a napi rutinra és az ottani eseményekre (ahogy Anna néni fogalmazott, elfásultak), másrészt azokat, akik egészségügyi vagy mentális állapotukat tekintve olyan mértékben leépültek, hogy mindennapi életvitelükben is teljes mértékig a gondozók segítségére szorulnak. Vera (78 éves) úgy jellemezte az időseket, hogy bármit hajlandóak megenni, amit eléjük raknak, és nem szólnak érte. Később, mikor megkérdeztem, hogy szerinte ki számít öregnek, így válaszolt: *„Hát mondjuk az, aki már az ágyba van, nem tud megmozdulni. Úgy kell segíteni neki. És már nem tud a világról. Mer itt van egypár olyan.”* Lajos bácsi, amikor megkérdeztem tőle, hogy idősnek érzi-e magát, így felelt: *„Nem. Én nem. Hát csak, hogy nem tudok... Szellemileg nincs semmi problémám. Az a lényeg. Tudja, hogy itt ebbe 13 évbe mennyit láttam én már? Olyan, ami... 5-6 évig feküdtek az ágyba, és nem tudták, mi van. Meg mászkált ide-oda, és nem tudta, hogy hány óra.”* Az intézmény falai között az öregkor fogalma relativizálódik. A társadalom szemszögéből talán mindegyik lakó idősnek számít, de ők igyekeznek fenntartani a különbségtételt maguk és azok között, akik testi valójukban megjelenítik számukra az időskorral kapcsolatos negatív sztereotípiák legszélsőségesebb eseteit. Judit (82 éves) szintén idősnek otthonában él. Az ő felfogásában az öregkor egyértelműen a mentális képességek gyengülését jelenti. Nála azért ez a testi bajokat nélkülöző értelmezés került előtérbe, mert már súlyos betegen született, és fiatalokora óta rengeteg egészségügyi problémával küszködik. Ezért az érvényesülésre csak éles esze és leleményessége révén volt lehetősége. Emiatt éli meg veszteségként e képességek gyengülését.

A fent leírtakból láthatjuk azt, hogy az egyéni életpálya függvényében mennyire eltérő lehet az időskor észlelése. Mindenkinél más-más ütemben következik be, más és más eseményekkel vagy tapasztalatokkal kapcsolható össze. Géza bácsi esetében az időskor bekövetkezte egyértelműen sorseseményhez köthető, ahogyan ezt ő maga is kimondja. Ádám bácsi narratívája is értelmezhető úgy, hogy saját megöregedését a megözevgyülésével kapcsolja össze. Több interjúalany elbeszélésében az idősödés az életút kontinuumába ágyazottan, fokozataiban észlelt változásként jelenik meg. Egyes interjúalanyok pedig teljes mértékben elzárkóztak attól, hogy saját magukat idősként azonosítsák. Ez elsősorban az idősök otthonában élőkre volt jellemző. Ennek egyrészt az az oka, hogy igyekeznek fenntartani a különbségtételt saját maguk és a rosszabb egészségügyi és mentális állapotú lakók között, másrészt talán értelmezhetjük ezt egyfajta ellenállásként is az intézmény által rájuk kényszerített szereppel szemben.

Az elbeszélte élettörténeteknek identitásteremtő funkciója is van „[...] társadalmi identitásunk egyik forrása a magunkról és rólunk elbeszélte történetek összessége. Más szóval: önazonosságunk egyik záloga az, hogy e szövegek segítségével a jelen perspektívájából konzisztens és mások által igaznak tartott történetet hozzunk létre önmagunkról” (Kovács és Melegh 2000: 93). Interjúalanyaim élettörténetei más és más vezérmotívumra fűződnek fel, és ennek függvényében az elbeszélések során eltérő identitáskonstrukciók rajzolódnak ki. Éva és Anna néni

történetében a családi események válnak hangsúlyossá. Éva később így tud azonosulni a nagymamaszereppel, és az időskor kapcsán elsősorban az ezzel járó örömekeket emeli ki. Anna néni elbeszéléséből pedig a családért való áldozathozatal narratívája rajzolódik ki, ami jelenlegi helyzetét is meghatározza. Három interjúalanyom történetében is alapmotívumként van jelen a kemény kétkezi munka, a boldogulásért folytatott – sokszor kétségbeesett – küzdelem. Sokszor kiemelik azt, hogy mennyire keményen dolgozták végig az életüket, és minden nehézség ellenére fenn tudták tartani magukat. Mindhárman elsősorban a munkabírásuk meggyengülését említik, mint az időskorral járó változást, de ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy még mindig elvégzik azt, amire képesek. Egyikük, István bácsi esetében a formális munka kötöttségeitől való visszavonulás és a politikai rendszerváltás hozzávetőleg egybeesett. Ő így az időskort több tekintetben is a nagyobb szabadsággal is azonosítja, mivel korábban az egyéni gazdálkodással kapcsolatos tervei folytonos korlátokba ütköztek. Judit az élettörténet elbeszélése során sokszor említette, hogy mennyien dicsérték őt az éles eszéért, hogyan tűnt ki az iskolában, és egyes élethelyzeteket milyen okosan tudott megoldani. Ő ebből adódóan az időskort a kognitív képességek meggyengülésével azonosítja, és egyre romló memóriájára panaszodik. Vera élettörténetében több olyan szituációt is bemutat, amelyben ő mások cselekedetei miatt szenvedett, és jelenlegi helyzetét is így éli meg. Amint beszámol róla, a fia döntése alapján, akarata ellenére került idősek otthonába. Több interjúalanyom narratívájában sorseseményekként jelennek meg bizonyos politikai fordulatok, és a politikai üldöztetés következményei átszövik élettörténetüket. Ezeknek az eseményeknek az értelmezése kulcsfontosságú identitásuk megformálása, jelenlegi élethelyzetük értelmezése szempontjából (erre a későbbiekben bővebben kitérek).

Az interjúkból kiderült, hogy a megkérdezettek értelmezései szerint az időskornak egyaránt vannak pozitív és negatív aspektusai. Többször pozitívumként került említésre a formális munkától való visszavonulással járó több szabadidő, illetve az, hogy nem kell többé a munkahely által diktált napirendhez, időpontokhoz alkalmazkodni. Egy-egy interjúalany esetében előkerültek olyan aspektusok is, mint a nagyszülői szerep és az érettebb világszemlélet. A negatív változások közül tízből kilenc interjúban valamilyen formában szó esett az időskorhoz társított fiziológiai változásokról: az egészségügyi problémákról, és ezzel összefüggésben a munkavégzés és egyéb tevékenységek során tapasztalt kisebb-nagyobb mértékű korlátozottságról, illetve az egyik esetben a test esztétikai változásairól is. Több interjúalany említette a szellemi leépülést is mint az idősödéssel járó folyamatot.

Annak ellenére, hogy az elbeszélésekből nagyon eltérő időskori élethelyzetek bontakoztak ki, a következőkben látni fogjuk azt is, hogy interjúalanyaim gondolkodását is nagymértékben befolyásolják az öregedéssel kapcsolatos társadalmilag felépített elgondolások. Az interjúk többségében az időskorral együtt járó jelenségként említették a betegségeket, ami egybevágh azzal, hogy a magyar társadalom is elsősorban az egészségi állapot megromlásával asszociálja az öregkor fogalmát.

Az időskor patologizálása, szimbolikus erőszak

A korábbiakban részletesebben kitértünk az időskor patologizálásának folyamatára. Az alábbi interjúrészletek jól szemléltetik, hogy az időskorúak önértelmezéseiben is megjelenik az öregedést betegségek sorozatával azonosító gondolati séma:

Hát aztán... jöttek a betegségek. A gerincsérvek, meszesedések, akkor a vastagbéllel volt problémám... akkor kaptam a... mi is volt ez... epekövet. Most meg volt egy gyomorfekélyem. Hát öreg vagyok.

Nekem is elég lenne a sok betegség, de azon már mit... Nem leszek fiatalabb. Sokszor, ha csak próbálok panaszkodni, aszongya a lányom, „Papa, elfelejtetted, hány éves vagy?”

Géza szokta mondani, hogy azt mondják, hogy milyen szép öregség! Mondjatok csak egyet, hogy mi szép benne! Hogy fáj itt is, fáj ott is!

Hát hatvanéves koromig nem éreztem [az öregséget], úgy éreztem, hogy mindent meg tudok csinálni. [...] És most már muszáj [orvoshoz menni], mer' nehezen tudok menni, és fáj a gerincem, a lábam is.

Ahogy a fentiekben már szó volt róla, az öregség-betegség metafora elfogadásával lehetővé válik, hogy a társadalom az időskorúakra ne kompetens felnőtt emberekként tekintsen. A fiziológiai funkciók feletti kontroll elvesztése miatt az időseket a családban és az intézményi ellátásban is gyakran gyermeki szerepbe helyezik vissza.

Előfordul az is, hogy az ellátottakat nem tartják kompetensnek a saját testükkel és egészségükkel kapcsolatos kérdésekben. Egyik idősök otthonában élő interjúalanyom, Vera arról számolt be, hogy az intézmény személyzetétől nem kap megfelelő tájékoztatást a mért vitális paraméterekről, orvosi diagnózisokról és a gyógyszerekről, amelyeket beadnak neki. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy, amint az köztudott, az intézményi ellátásba kerülők egészségügyi és mentális állapota rohamosan hanyatlani kezd. Vera ezt így fogalmazta meg: „*Úgyis azt akarják, hogy vagy megdöglünk itten, vagy levisznek a zártoztályra [a demens részlegre], mer itt lassan mindenki meghülyül!*”

A következőkben interjúim alapján két olyan esetet tárgyalok, amelyek azt szemléltetik, miként teszi lehetővé az öregkor önkényes értelmezése, hogy az idős embert a társadalom megfossza az önrendelkezés jogától.

Anna néni emlékeibe mélyen bevésődött az a jelenet, ahogy a rendelő asztalán a mellében keletkezett daganatot vizsgálja az orvos, és közben a diagnózist folyamatosan kommentálja a jelenlévő medikák számára. Azt azonban már nem tartotta fontosnak, hogy a betege számára is elmagyarázza, hogy mi történik a testében. Ezt követően Anna néninek döntenie kellett arról, hogy a daganatot operálják ki vagy levegyék az egész mellét. Az orvos az utóbbit sugallta, bár nem nyújtott tájékoztatást róla, hogy ez a későbbiekben milyen problémákat eredményezhet. Megvonta betegétől azt a jogot, hogy megfelelő információk birtokában, kompetens felnőtt emberekként hozzon meg egy döntést a saját testéről. Kérdezni pedig nem mert: „*Nem kérdeztem. Mert a lányom mindig ott áll, és akkor a lányom mindig azt mondja, hogy »Anyám, ne beszélj, ne beszélj, ne beszélj!«. De hát minek ne beszéljek, ha az ember szeretne beszélni, ugye.*” Egy tökéletes szellemi épségnek örvendő embert a betegségére és az életkorára való tekintettel bélyegeznek inkompetensnek a tulajdon életével kapcsolatos kérdésekben. A saját észlelései a testéről pedig neveltség tárgyát képezik: „*Mer hiába mondja a lányom, amióta megműtöttek, ez a kezem rövidebb. Aszongya a lányom, hogy: »Anyám, ne mondd senkinek, mer kinevetnek.*”

A történet elbeszélése során érzékelhetővé válik a feszültség az orvos és a fiatalabb hozzátartozó szelektív tekintete által észlelt kép és az erre reflektáló, a visszaemlékezés révén

megelevenedő belső monológ között. Anna néni ezeknek a reflexióknak nem adott hangot sem a lányával, sem az orvossal szemben, és látszólag elfogadta a rákényszerített szerepet. Mindez összhangban van az időskor maszkjának elméletével, mely szerint az idős emberek belül megőrzik fiatalkori identitásukat, ugyanakkor kifelé a társadalom várározásainak megfelelő képet mutatnak. Azonban, ahogyan erre fentebb kitértünk, az idő múlásával ez a kép előbb-utóbb internalizálódik.

Vera arról számol be, hogy akarata ellenére került intézményi ellátásba. Combnyaktörést szenvedett, és ezt követően ismerősei beszélték rá a fiát, hogy helyezze el az idősek otthonában. *„Megdumálták a fiamat is, hogy inkább jöjjen ide, jó helyem lesz, minden. Hát Istenem, akkor tört volna el inkább a másik lábam is utána, hogy ne kelljen ide bejönni! Borzalmas ez a hely! Mondtam is. Azt mondja, ne kiabáljak.”* Az intézményi étellel kapcsolatban leginkább azt nehezményezi, hogy nem hozhat önálló döntéseket, és egyre inkább elveszti önállóságát, mert legapróbb személyes tevékenységeit, például a gyógyszerek adagolását sem végezheti önállóan. *„A gyógyszerész, mikor kiírja, ráírja, hogy ebből ennyit, abból annyit, a másiktól annyit. Nem vagyok hülye, én is be tudom magamnak az izébe rakni.”* Anna nénivel ellentétben Vera hangot ad ellenvéleményének fiával és a gondozószeméllyel szemben, de cselekedeteiben követi a tőle elvártakat.

Több interjúalanyom történetében megjelenik az a motívum, hogy bizonyos helyzeteket, döntéseket azért fogadnak el, mert a gyermekeik és környezetük ezt várja tőlük (például lakóhely-változtatás vagy idősek otthonába való beköltözés).

Mint korábban láttuk, az idősekkel szembeni szimbolikus erőszak olyan hatalmi viszony az életkori csoportok között, amely az időskor kategóriájának önkényes szempontok alapján történő megalkotása révén a természetesség látszatát kelti. Így lehetséges az, hogy környezetük szemében magától értetődőnek tűnik, hogy betegségeikre és életkorukra való hivatkozással interjúalanyaim közül néhányan mások döntéseinek megfelelően élnek életüket, amelybe nekik nem sok beleszólás jut.

A fejezet elején idézett interjúrészletek arról tanúskodnak, hogy a környezetükből érkező reakciók révén az idős emberek is magukévá teszik az öregkorral kapcsolatos uralkodó meghatározásokat. Ennek köszönhető, hogy az őket kiszolgáltatót, gyermeki szerepben pozícionáló hegemónikus viszonyokat maguk is legitímként fogadják el.

Beteljesülés vagy hanyatlás?

Simone de Beauvoir számos etnográfiai munkát tekintett át és ezek alapján mutatja be, hogy a különböző kultúrák miként viszonyulnak idős tagjaikhoz (Beauvoir 1972 [1970]). Ennek nyomán megállapítja, hogy azokban a társadalmakban, amelyekben tisztelet övezi őket, ez abból fakad, hogy a tudás birtokosaiként tekintenek rájuk. Ez jelentheti azt, hogy gyakorlati tapasztalataik vannak bizonyos dolgokról (melyik növényt lehet megenni és melyik mérgező), ismerik a közösség múltját, hagyományait, vagy mivel életkoruknál fogva közelebb vannak a túlvilághoz, ezért egyfajta átmeneti állapotban vannak élet és halál között, ami kapcsolatot teremt a transzcendenssel, és emiatt az idős embereknek varázserőt tulajdonítanak.

Az információs társadalomban az adathordozók használata, az információkhoz való gyors hozzáférés lehetősége úgy tűnik, feleslegessé teszi az öregek által birtokolt tudást.

A fiatalabbak már kevésbé tartanak igényt az idősebb generációk véleményére. „A munkahelyemen meg egyéb területeken is adtam interjúkat, de most már az a világ már régen elmúlt, és ma már nem úgy... már nem úgy kérdeznek engem, mint ahogy akkor kérdeztek” – mondja az egyik interjúalanyom.

A posztindusztriális társadalom és az életfogytig tartó tanulás kényszere újfajta kompetenciákat követel. „52 évet dolgoztam mezőgazdaságba és az 52 évüől 48 évet egy helyen. Erre most büszke lehet... szóval ... erre valamikor büszke lehetett az ember, ma fordítva van, mert azt mondják, a hivatalos hogyhívják, hogy ma, aki ilyen hűségesen kitart egy helyen, az nem akar fejlődni. Az csak ottan be akar tokosodni, és ottan szépen megélni. Én nem vitatom ezt se, lehet, hogy igaz.”

Ha az időskorral kapcsolatos képzeteket két szélsőséges sztereotípiában akarnánk összefoglalni, akkor a „bölcös öregember” képe áll szemben a „szenilis vén bolondéval”, attól függően, hogy az időskort a hanyatlással asszociáljuk vagy az életet fejlődési folyamatnak fogjuk fel, amelynek végén az öregkor jelenti a beteljesülést.

A pszichológia tudománya – a kezdeti pszichoanalízis és maga Freud is – korábban a „veszteségdeficit-paradigma” keretein belül tekintett az időskorra, tehát mint hanyatlást fogta föl. Erikson volt az első, aki a felnőttkort fejlődési folyamatként értelmezte, amelynek utolsó állomása az öregkor (Csányi 2017). A pszichoszociális fejlődés eriksoni modelljében az egyes életszakaszokhoz krízisek társulnak (normatív krízisek), amelyek megoldása mindig az adott fejlődési szakasz feladata. Az időskor feladatának az addigi életút értékelését tekinti, amelynek lehetséges kimenetelei a kétségbeesés vagy az érintegritás (Erikson 1991 [1975]). Ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy az Erikson által leírt normatív kríziseken túl, amelyek a normális fejlődési folyamat részei, és mindenkinek szembe kell néznie velük, vannak hirtelen bekövetkező, nem kiszámítható krízisek, mint a váratlan balesetek, katasztrófák, de idetartoznak az olyan társadalmi, politikai változások is, amelyeket az egyén átélt. A generációs elméletek és a kohorsz-elemzések rávilágítanak, hogy ezek milyen nagy mértékben határozzák meg értékrendünket, attitűdjeinket.

Az interjúalanyaim közül néhányan kisgyermekek, mások már tizenévesek voltak a második világháború idején. Olyan korszakban születtek vagy éltek át legfiatalabb éveiket, amikor romjából kellett újjáépíteni az országot, gyermekként, majd serdülőként tapasztalták meg a Rákosi-diktatúrát, átéltek egy olyan időszakot, amikor a nélkülözés általános volt, tizből öt interjúalanyomnak a családja „osztályidegenként” a politikai üldöztetés áldozatává vált, és megfosztották őket tulajdonuktól. Átélték az ’56-os forradalmat, ami ismét új helyzetet teremtett, majd a tsz-esítés folytán voltak, akik ismét újrakezdésre kényszerültek, végigélték a Kádár-rendszert és már a nyugdíjazásuk környékén a rendszerváltást és az azzal járó gyökeres változásokat. Mindezek az események és a különböző egyéni sorsfordulók számtalanszor kényszerítették őket újrakezdésre, alkalmazkodásra, átértékelésre.

76 évesen az ember mindig új... új és új vonatkozásokat élt meg belőle a politikai változásokat illetően. És hát ezek a politikai változások általában nem voltak kedvezőek az ember számára...

Úgyhogy kétszer-háromszor tönkrementünk, mer’ háború után, akkor is mindent elvittek. Tsz-be iratkozásakor, akkor is elvittek mindent, úgyhogy kétszer kezdtük az életet. Akkor éjjel-nappal mindig dolgozni kellett.

Géza bácsi és Ilona néni élettörténetében is van egy olyan traumatikus sorsforduló, amelyhez többször, újra és újra visszakanyarodnak az elbeszélés során. Ilona néni 10 éves volt, amikor az ÁVO egy éjjelen értük jött, és másnap a családjával együtt útnak indította egy ismeretlen hely felé. 40 hónapig voltak a Hortobágyon, embertelen körülmények között kitelepítve. Az ehhez a 40 hónapoz kötődő emlékei nagyon élénkek. A visszaemlékezés, a feldolgozás munkája az ő esetében elsősorban ehhez a traumatikus eseményhez kötődik. Annak ellenére, hogy az utóbbi időben nem sokat mozdul ki, mind a mai napig évente elutazik a Hortobágyra és Mohácsra, hogy a megemlékezéseken részt vegyen, tagja az elhurcoltak által létrehozott egyesületnek, és állandó kapcsolatot tart fenn azokkal, akik sorstársai voltak a hortobágyi táborban.

Géza bácsi élettörténete a nagyapja és az édesapja történetével kezdődik. Mindkettejük katonatiszt volt a Horthy-rendszerben, ami a későbbiekben meghatározta családjuk sorsát. Édesapja hadifogságba került, és először egy orosz kényszermunkatáborban tartották fogva, majd évekkel később, mikor visszakerült Magyarországra, itt is munkaszolgálatot kellett teljesítenie, mielőtt hazaengedték. E származási háttérrel a fiát x-esként bélyegezték meg, ami többek között azzal járt, hogy nem mehetett egyetemre. Géza bácsi történetében az '56-os év az a pont, ahová mindig visszatér elbeszélésében. Ez az év több szempontból is sorsfordulót jelentett számára. Ez volt az az év, amely véget vetett az őt és családját meghurcoló politikai rendszernek, és amikor édesapja egy autó elé lépett, hogy elkerülje az '56-os szerepvállalása miatti újabb büntetéseket.

Géza bácsi az életút elbeszélésekor nem említi a gyermekeit, a feleségét is csak utalás-szerűen. Ilona néni szintén csak megemlíti férjét és gyermekeit. Az emlékezetben azok az események kapnak hangsúlyos szerepet, amelyek nem tartoznak a normalitáshoz. Megházasodni, gyermekeket nemzeni, felnevelni őket az élet természetes része. Ami velük történt, az azonban egyáltalán nem természetes.

Lajos bácsi ezekkel a szavakkal kezdi történetét: *„Jaj, Istenem... Nem szép... [...] Nagyon csúnyát fog hallani. Sváb faluba születtem, ahol a tizedrésze nem volt folksbundos. És abba én is benne voltam.”* Hiába nem szimpatizáltak a Volksbunddal, a kollektív bűnösség elve alapján az ő családtagjait is kitelepítették. Később, mivel édesapját kuláknak bélyegezték, ők is megjárták a hortobágyi táborokat, ahol súlyos tüdőgyulladást kapott, amely életre szóló károsodáshoz vezetett. *„Piszkos gazemberek... Apámmal akartak kiszűrni, hát velem szúrtak ki.”* A 20. század bővelkedett az olyan történelmi helyzetekben, amikor az apák vélt vagy valós bűneit a fiaik szenvedték meg, és a politikai döntések révén a legképtelenebb indokok miatt egzisztenciák omlottak össze, tömegeket hurcoltak el a lakóhelyükről és büntettek meg ártatlanul.

Ezeket a váratlanul bekövetkező helyzeteket át kellett vészelní, alkalmazkodni kellett hozzájuk. És valami módon értelmezni kell. Az emlékekből meg kell őrizni azokat, amelyeket erre érdemesnek találunk, szintetizálni, rendszerbe foglalni kell, értelmet adni nekik, megkeresni a miérteket, értékelni, megítélni saját cselekedeteinket, a szüleink cselekedeteit, vagy éppen igazolni őket. Tehát az időskornak igenis megvan a maga sajátos életfeladata. Ebből a megközelítésből a tudás, aminek az idős ember birtokosa, nem annyira az életút során felhalmozott gyakorlati ismereteket (természetesen azoknak is megvan a jelentősége), hanem egyfajta szélesebb perspektívából való rálátást, átfogóbb szemléletet vagy – köznapi szóval élve – életbölcsséget jelent.

Összegzés, konklúzió

A demográfiai válság témája körül kialakuló pánikhangulatban a nyugdíjaskorúakat egységesen az egészségügyi és szociális ellátórendszereket terhelő, eltartásra, gondozásra, gyógyításra szoruló, inaktív, improduktív népességként kezelik, amelynek „problémáját” sürgősen meg kell oldani. Az apokaliptikus demográfia retorikája és az időskor patalogizálása a társadalomban meglévő, kulturálisan meghatározott, az időskorhoz csatolt uralkodó gondolati mintákkal, jelentésekkel együtt hozzájárul ahhoz a folyamathoz, amelynek révén létrejön az időskor olyan társadalmi konstrukciója, amely lehetővé teszi, hogy az időseket a gyermekekkel párhuzamba állítva a kompetens felnőtt embernél kevesebbként kezeljük. Ennek köszönhetően az idősekkel szembeni diszkrimináció a természetesség, magától értetődőség látszatát kelti. A társadalom az idősekre mint homogenizált kategóriára tekint, akik, mivel betegek, kiszolgáltatottak, segítségre szorulnak, félik az aktív népesség által megtermelt erőforrásokat. Az idősödéssel kapcsolatos domináns diskurzusok révén a gyarapodó időskorú népesség problémává konstruálódik. Az aktív időskor paradigmája erre a „problémára” a megoldást az öngondoskodásban és az időskorúak számára megfelelőnek titulált életmód követésében látja (a koncepcióról bővebben lásd például: Brettner 2012; Vajda 2017). Nem tudjuk még, hogy ez az elméleti megközelítés milyen formában fog realizálódni a politikai gyakorlatban, de félok, hogy azok, akik nem tudnak megfelelni a „sikeres öregedés” követelményének, teljes mértékben marginalizálódni fognak. És mivel az aktív időskor programjában az egyén felelősségévé válik, hogy megőrizze kondícióját, csakis ő lesz hibáztatható azért, ha nem úgy öregszik meg, ahogyan azt a társadalom elvárna. Emellett az időskorúaknak szánt, aktivitásra, egészségmegőrzésre buzdító jótanácsok mögött az a burkolt üzenet húzódik meg, hogy az, aki nem képes aktivitását és egészségét fenntartani, terhet jelent a társadalom számára (Kwok és Ku 2016). A legalapvetőbb probléma az aktív időskor koncepciójával, hogy hiába próbál pozitív képet alkotni az öregkorról, ugyanolyan sematikus, mint a szerencsétlen, gondoskodásra szoruló idős ember képe.⁸ Az, hogy jó életminőségben éljük-e meg ezt az életszakaszt, attól függ, hogy addigi életünket hogyan éljük le.

A fentiekben bemutatott kutatáshoz 10 életútinterjú készült. Az interjúelemzések alapján megállapíthatjuk, hogy az öregkor érzékelése, megtapasztalása és a hozzá társított értelemtulajdonítások igen nagy mértékben függenek a megélt életútól, mint ahogyan az is, hogy melyek lesznek azok az élmények, emlékek, sorsfordulók, tapasztalatok, amelyek alapján az egyének identitásukat és a világról alkotott képüket megformálják ebben az életszakaszban, és hogy mindez az éniintegritás vagy a kétségbeesés narratívájához vezet-e. Az interjúalanyok egy részénél az időskor nem jelentett törést az életútban, szervesen illeszkedett az élettörténeti narratívába. Ők arról számoltak be, hogy az öregedés jeleit leginkább

---

8 Elisabeth Pike az aktív időskor programját Cohen morálistpánik-elmélete segítségével értelmezi. Eszerint a növekvő számú időskorú népesség morális pánik tárgya lesz, mivel fenyegeti a társadalom normálisnak tartott rendjét. A morális vállalkozók (ez esetben a WHO, az ENSZ és egyéb szervezetek döntéshozói) erre a problémára kínálnak megoldást az aktív időskor koncepciójának kidolgozásával. A szerző szerint semmilyen empirikus bizonyíték nincsen arra, hogy ez a program valóban illeszkedne az időskorúak igényeihez. Ellenben inkább a tudományos tények félremagyarázásáról, elferdítéséről van szó. A tudományos elméletként beállított program erkölcsi kötelességgé teszi az aktivitást és a testkarbantartást, és stigmatizálja azokat, akik nem tudják vagy nem akarják követni az időskori életmóddal kapcsolatban megfogalmazott előírásokat (Pike 2011).

a munkavégzés terén, fokozataiban észlelik. Volt, akinél az időskor sorseseeményhez köthetően következett be, és egy erősen traumatizált fordulóponttól kezdve minőségileg új szakaszát képezte az életpályának. Egyes válaszadók pedig elzárkóztak attól, hogy saját magukat idősként határozzák meg, és az elbeszélés során mindig másokra hivatkoztak, mint idősekre. Ez elsősorban az intézményben élő megkérdezettekre volt jellemző. Az interjúk elemzésekor minden esetben kirajzolódottak azok a főbb motívumok, amelyek köré az egyes elbeszélések szerveződtek. Volt, akinek az élettörténetében a család vagy a családjáért hozott áldozatok voltak meghatározóak, másoknál a keményen végzett kézi munka, a nehéz körülmények és a politikai korlátok ellenére való boldogulás narratívája bontakozott ki az élettörténeti elbeszélésből. Az interjúalanyok más és más tulajdonságait (intellektusukat, talpraesettséget, munkabírásukat) hangsúlyozták, amelyek révén a legkülönbözőbb élethelyzetekben, szerepekben meg tudtak felelni. Az élettörténetek sokfélesége, az interjúalanyok önreprezentációinak eltérése függvényében – várakozásainknak megfelelően – nagyon különböző időskori élethelyzeteket ismertünk meg. Ugyanakkor látható volt az is, hogy a megkérdezettek időskorról formált képét, önértelmezéseiket nagymértékben befolyásolják az öregkort fiziológiai és mentális hanyatlással azonosító gondolati sémák.

Az egészségi állapot romlása, a mentális problémák és az elmagányosodás nem foghatók fel egyszerűen időskori problémaként. Az időskori életminőség felelőssége nem utalható kizárólag az egyén hatáskörébe. Figyelembe kell vennünk azt, hogy melyek azok a tényezők, amelyek oda vezetnek, hogy valaki időskorában beteg, kiszolgáltatott, szenilis, demens vagy magányos legyen. Ezek a kérdések csak összetett társadalmi folyamatok kontextusába ágyazva nyerhetnek értelmet. Az időskori életminőség tekintetében jelentős különbségek lehetnek az osztályhelyzet függvényében. Annak feltárása, hogy melyek ezek, és miként befolyásolják az időskorúak attitűdjeit, életszemléletét, további vizsgálódás tárgyát képezheti.

Amint láttuk, az időskorral kapcsolatos sztereotípiák jelen vannak a mindennapi gyakorlatokban, a szóhasználatban. Ennek ellenére az időskorral kapcsolatos előítéletek irodalma igencsak szegényes. A sztereotípiák lebontásához elengedhetetlenül fontos lenne az ageizmus társadalmi megnyilvánulásainak és a háttérükben meghúzódó megfontolásoknak a vizsgálata is. Szükség lenne arra is, hogy az időskorúak helyzetével foglalkozó kvantitatív felméréseket több kvalitatív kutatással egészítsük ki, hogy az így nyert többletinformációk segítségével közelebb kerülhessünk ezen élethelyzetek jobb megértéséhez. A fenti megfontolások segítségével talán eljuthatunk az időskor egy olyan megközelítéséhez, amely figyelembe veszi az életutak sokféleségét, a rájuk ható összetett társadalmi tényezőket és az idős emberek személyiségének sokoldalúságát.

Hivatkozott irodalom

- Achenbaum, Andrew (1995): Images of Old Age in America, 1790–1990: A Vision and a Re-Vision. In *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. Mike Featherstone és Andrew Wernick (szerk.). London: Routledge, 19–28. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203397442_chapter_2
- Andorka Rudolf (2002): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Bálint Lajos és Spéder Zsolt (2012): Öregedés. In *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Öri Péter és Spéder Zsolt (szerk.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 89–102.
- Beauvoir, Simone de (1972 [1970]): *Az öregség*. Budapest: Európa.
- Biggs, Simon (2005): Beyond Appearances: Perspectives on Identity in Later Life and Some Implications for Method. *Journal of Gerontology: Series B* 60(3): 118–128. DOI: <https://doi.org/10.1093/geronb/60.3.s118>

- Bourdieu, Pierre (2000 [1998]): *Férfiuralom*. Budapest: Napvilág.
- Bourdieu, Pierre (2002 [1994]): *A gyakorlati észjárás*. Budapest: Napvilág.
- Bourdieu, Pierre (2008 [1978]): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: General Press.
- Bourdieu, Pierre (2009 [1972]): *A gyakorlat elméletének vázlata*. Budapest: Napvilág.
- Bretner Zsuzsanna (2012): A 21. század idős generációja. *Acta Sociologica* (5): 91–96.
- Calasanti, Toni (2007): Bodacious Berry, Potency Wood and the Aging Monster. Gender and Age Relations in Anti-Aging Ads. *Social Forces* 86(1): 335–355. DOI: <https://doi.org/10.1353/sof.2007.0091>
- Conrad, Peter (2003): Medicalization and Social Control. *Annual Review of Sociology* 18(1): 209–232. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.18.080192.001233>
- Csányi Gergely (2017): Az időskor pszichológiájának strukturális meghatározottsága. Az öregek önkéntes halála és a veszteségdeficit-paradigma meghaladása. *Esély* 28(4): 97–115.
- Denzin, Norman K. (1995): Chan Is Missing. The Death of the Aging Asian eye. In *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. Mike Featherstone és Andrew Wernick (szerk.). London: Routledge, 188–208. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203397442_chapter_12
- Dionigi, Rylee E. (2015): *Stereotypes of Aging: Their Effects on the Health of Older Adults*. Interneten: <https://www.hindawi.com/journals/jger/2015/954027/> (letöltve: 2020. március 05.).
- Dudová, Radka (2018): Doing Gender and Age: The Case of Informal Elderly Care in the Czech Republic. In *International Journal of Ageing and Later Life* 12(1): 41–73. DOI: <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.17325>
- Duffy, Francis (2017): A Social Work Perspective on How Ageist Language, Discourses and Understandings Negatively Frame Older People and Why Taking a Critical Social Work Stance Is Essential. *The British Journal of Social Work* 47(7): 2068–2085. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw163>
- Erikson, Erik H. (1991 [1975]): Az életciklus: az identitás epigenezise. In *uó A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat, 437–498.
- Featherstone, Mike és Mike Hepworth (1997 [1988]): Az öregedés maskja és a posztmodern életút. In Mike Featherstone, Mike Hepworth és Bryan S.Turner: *A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Budapest: Józsefvég, 126–150.
- Featherstone, Mike (1997 [1982]): A test a fogyasztói kultúrában. In Mike Featherstone, Mike Hepworth és Bryan S.Turner: *A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Budapest: Józsefvég, 70–108.
- Featherstone, Mike és Andrew Wernick (1995): Introduction. In *uó (szerk.): Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. London: Routledge, 1–15. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203397442_chapter_1.
- Foucault, Michel (1992 [1991]): Életben hagyni és halálra ítélni. *Világosság* (1): 45–52.
- Foucault, Michel (1996 [1976]): *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz.
- Foucault, Michel (1998 [1978]): Kormányozhatóság. In *A Fantasztikus könyvtár*. Budapest: Pallas Stúdió-Attraktor, 106–123.
- Foucault, Michel (2000 [1955]): A klinikai orvoslás születése. In *uó Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése*. Budapest: Corvina, 91–321.
- Gee, Ellen M. (2000): Voodoo Demography, Population Ageing, and Canadian Social Policy. In *The Overselling of Population Ageing: Apocalyptic Demography, Intergenerational Challenges and Social Policy*. Ellen M. Gee és Gloria M. Gutman (szerk.). Ontario: Oxford University Press, 5–25.
- Gregor Anikó és Kováts Eszter (2018): *Nőügyek 2018*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
- Hablicsek László (2000): A népesség öregedése. In *A korfa tetején: az idősök helyzete Magyarországon*. KSH NKI Kutatási Jelentések 64. Daróczi Etelka és Spéder Zsolt (szerk.). Budapest: KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, 153–176.
- Hendrixson, Anne és Betsy Hartmann (2019): Threats and Burdens: Challenging Scarcity-Driven narratives of „Overpopulation”. *Geoforum* (101): 250–259. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.08.009>
- Hockey, Jenny és Allison James (1995): Back to Our Futures. Imaging Second Childhood. In *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. Mike Featherstone és Andrew Wernick (szerk.). London: Routledge, 135–148. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203397442_chapter_9
- Horton, Sean, Joe Baker, G. W. Pearce és Janice M. Deakin (2008): On the Malleability of Performance: Implications for Seniors. *Journal of Applied Gerontology* 27(4): 446–465. DOI: <https://doi.org/10.1177/0733464808315291>
- Hummel, Cornelia, Jean-Charles Rey és Christian J. Lalive d’Epinay (1995): Children’s Drawings of Grandparents: A Quantitative Analysis of Images. In *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. Mike Featherstone és Andrew Wernick (szerk.). London: Routledge, 149–170. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203397442_chapter_10
- Jönson, Håkan (2013): We Will Be Different! Ageism and the Temporal Construction of Old Age. *The Gerontologist* (53): 198–204. DOI: <https://doi.org/10.1093/geront/gns066>

- Katz, Steven (2001): Growing Older Without Aging? Positive Aging, Anti-Ageism, and Anti-Aging. *Generations* (25): 27–32.
- Katz, Steven (1995): Imaging the Life-Span: From Premodern Miracles to Postmodern Fantasies. In *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. Mike Featherstone és Andrew Wernick (szerk.). London: Routledge, 61–75. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203397442_chapter_5
- Kessler, Eva-Marie, Katrin Rakoczy és Ursula M. Staudinger (2004): The Portrayal of Older People in Prime-Time Television Series: The Match with Gerontological Evidence. *Ageing and Society* 24(4): 531–552. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0144686x04002338>
- Kohli, Martin (1988): Ageing as a Challenge for Sociological Theory. *Ageing and Society* 8(4): 367–394. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0144686x00007169>
- Kovács Éva (2007a): Interjú módszerek és technikák. In uő (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 269 – 277.
- Kovács Éva (2007b): Narratív biográfiai elemzés. In uő (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 373 – 396.
- Kovács Éva és Melegh Attila (2000): „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is.” Vándorlástörténetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In *Diskurzusok a vándorlásról*. Sik Endre és Tóth Judit (szerk.). Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 93–153.
- Kwok, Jackie Yan Chi és Ben Hok Bun Ku (2016): Elderly People as „Apocalyptic Demography”? A Study of the Lifestories of Older People in Hong Kong Born in the 1930s. *Journal of Aging Studies* (36): 1-9. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2015.11.001>
- Lampék Kinga és Füzesi Zsuzsa (2013): Az egészség fogalmának alakulása. In „Gyümölcs? A fa beváltja azt, amit virágával ígért.” *Tanulmányok Benkő Zsuzsanna 60. születésnapjára*. Tarkó Klára és Lippai László (szerk.). Szeged: SZTE JGYPK Alkalmazott Egészségtudományi és Egészségfejlesztési Intézet, 41–68.
- Longino, Charles F. (2005): The Future of Ageism: Baby Boomers at the Doorstep. *Generations* 29(30): 79–83.
- Machat-From, Laura (2017): *Identity, Old(er) Age and Migrancy – A Social Constructionist Lens*. DOI: <https://doi.org/10.3384/diss.diva-137460>
- Martin, Ruth, Caroline Williams és Desmond O'Neill (2009): *Retrospective Analysis of Attitudes To Ageing in The Economist: Apocalyptic Demography for Opinion Formers*. DOI: <https://doi.org/10.1136/bmj.b4914>
- Martin-Matthews, Anne (2000): How Apocalyptic and Dominant Demographies Frame the Questions and Shape the Answers. In *The Overselling of Population Ageing: Apocalyptic Demography, Intergenerational Challenges and Social Policy*. Ellen M. Gee és Gloria M. Gutman (szerk.). Ontario: Oxford University Press, 64–79.
- McHugh, Kevin E. (2003): Three Faces of Ageism: Society, Image and Place. *Ageing & Society* (23): 165–185. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0144686x02001113>
- Monostori Judit és Gresits Gabriella (2018): Idősödés. In *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Monostori Judit, Öri Péter és Spéder Zsolt (szerk.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 127–145.
- Obádovics Csilla (2018): A népesség szerkezete és jövője. In *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Monostori Judit, Öri Péter, és Spéder Zsolt (szerk.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 271–294.
- Pike, Elizabeth C. J. (2011): The Active Aging Agenda, Old Folk Devils and a New Moral Panic. *Sociology of Sport Journal* 28(2): 209–225. DOI: <https://doi.org/10.1123/ssj.28.2.209>
- Pinquart, Martin és Silvia Sörensen (2006): Gender Differences in Caregiver Stressors, Social Resources, and Health: An Updated Meta-Analysis. *Journal of Gerontology: Series B* 61(1): 33–45. DOI: <https://doi.org/10.1093/geronb/61.1.p33>
- Powell, Jason L. és Simon Biggs (2003): Foucauldian Gerontology: A Methodology for Understanding Aging. *Electronic Journal of Sociology* 7: 2. Interneten: https://www.sociology.org/content/vol7.2/03_powell_biggs.html (letöltve: 2020. október 13.)
- Powell, Jason L. (2000): Theorising Social Gerontology: The Case Of Social Philosophies Of Age. *The Internet Journal of Internal Medicine* 2(1). DOI: <https://doi.org/10.5580/15d1>
- Quénari, Anne és Michele Charpentier (2012): Older Women and Their Representations of Old Age: A Qualitative Analysis. *Ageing & Society* 32(6): 983–1007. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0144686x1100078x>
- Rosenthal, Carolyn J. (2000). Have Currant Changes and Challenges Been Oversold? In *The Overselling of Population Ageing: Apocalyptic demography, Intergenerational Challenges and Social Policy*. Ellen M. Gee és Gloria M. Gutman (szerk.). Ontario: Oxford University Press, 45–63.
- Rubovszky Csilla (2017): Idősgondozás a családban – A gondozó családtagok helyzete a mai Magyarországon. *Esély* 28(4): 45–70.

- Sabik, Natalie J. (2013): Ageism and Body Esteem: Associations with Psychological Well-Being among Late Middle-Aged African American and European American Women. *Journals of Gerontology, Series B* 70(2): 189–199. DOI: <https://doi.org/10.1093/geronb/gbt080>
- Sanderson, Warren C. és Sergei Scherbov (2010): Remeasuring aging. *Science* 329(5997): 1287–1288. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1193647>
- Sawchuk, Kimberly Anne (1995): From Gloom to Boom: Age, Identity and Target Marketing. In *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. Mike Featherstone és Andrew Wernick (szerk.). London: Routledge. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203397442_chapter_11
- Székely Gáborné (2017): Lakásiaci életutak. In *Ezüstkor: korosodás és társadalom*. Giczy Johanna (szerk.). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 18–28.
- Talarsky, Laura (1998): Defining Aging and The Aged: Cultural and Social Constructions of Elders in the US *Arizona Antropologist* (13): 101–107.
- Turai Tünde (2009): Az öregkor mint az életút egy szakasza – az idősök mint csoport. *Tabula* 12(1): 3–36.
- Tengelyi László (1998): *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz.
- Turner, Bryan S. (1989): Ageing, Status Politics and Sociological Theory. *The British Journal of Sociology* 40(4): 588–606. DOI: <https://doi.org/10.2307/590890>
- Turner, Bryan S. (1995): Aging and Identity: Some Reflections on the Somatisation of the Self. In *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. Mike Featherstone és Andrew Wernick (szerk.). London: Routledge, 245–260. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203397442_chapter_15
- Turner, Bryan S. ([1991] 1997): A test elméletének újabb fejlődése. In Mike Featherstone, Mike Hepworth és Bryan S. Turner: *A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Budapest: Józsefvég, 7–51.
- Vajda Kinga (2017): Az active ageing és az idősellátás jövőbeni lehetőségei. *Esély* 28(6): 94–108.
- Vargha Lili (2017): Hogyan mérjük a társadalmi öregedést? In *Ezüstkor: korosodás és társadalom*. Giczy Johanna (szerk.). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 5–17.
- Vargha Lili és Gál Róbert Iván (2018): Generációk közötti erőforrás átcsoportosítás. In *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Monostori Judit, Óri Péter és Spéder Zsolt (szerk.). Budapest: KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, 199–215.

EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósul meg.

Zsínka Flóra

Szociológia szakos MA-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszék